

szemle

Brit munkáspárti kormányok a mérlegen *

Bár már elkoptatott a kifejezés, Havas Péter munkája esetén mégis helyénvaló a mű hiánypótló jellegét hangsúlyozni, hiszen magyar nyelven még nem jelent meg a munkáspárti kormányokat értékelő monográfia. A brit Munkáspárt történetének ismert kutatója e könyvében módszeret tekintve is újszerűen járt el, mivel eltért az angolszász és más külföldi szerzők szokásos tárgyalási módjától, attól a köztörténettől, ahol a konzervatív és a labourista kormányokat együtt, egymást váltó sorrendiségükben mutatják be. Ezzel szemben Havas Péter minden figyelmét a munkáspárti kormányzás hosszú fejlődési útjának és fő szakaszainak bemutatására összpontosítja.

A brit Munkáspárt 1945 óta kilenc választást nyert meg, eggyel többet, mint a Konzervatív Párt; az eltelt 65 évből összesen 30 évet töltött kormányon. A párt másfél évtizeddel ezelőtt, 95 éves hagyományai egy részével szakítva, újjáalakult.

Fejlődési útja lényegében beleilleszkedik az európai szociáldemokrácia fő áramlatának a folyamatába, de a szerző joggal hangsúlyozza, hogy a szigetország speciális viszonyai határozták meg ezt az utat. Ezért elutasítja azt az ezredforduló táján még sokat hangoztatott tételt, hogy Anthony Giddens „harmadikutas” ideológiájára építkezve az Új Munkáspárt modellként szolgálhat más európai szocialista pártok számára.

Ma már aligha vitatható, hogy nem az a fontos, nemzetközi érvényű példaként szolgálhat-e más szociáldemokrata pártoknak, hanem az, ho-

* HAVAS Péter: *Attlee-től Brownig. A brit Munkáspárt kormányzási tapasztalatairól (1945–2008)*, Politikatörténeti füzetek XXIX. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009. 219 p.

gyan tovább a „harmadik úton”, a jövőben milyen módon tudja betölteni a brit politika egyik meghatározójának, az alternatív kormányalakító pártnak a szerepét. Havas megismertet a történelmi tapasztalatokkal és segít megérteni egy fontos szociáldemokrata párt aktuális céljait és feladatait.

A bevezető igen rövidre fogott. A szerző bemutatja a Munkáspárt történeti útját 1945-ig, a párt sajátos eklektikus ideológiáját és egyedi felépítését, amelyben a nagy többséget alkotó szakszervezetek mint kollektív tagok, valamint az egyéni tagokat összefogó választókerületi szervezetek mellett a parlamenti frakció töltötte be a meghatározó szerepet. Havas Péter éppen csak megemlíti, de nem elemzi az 1924. és 1929–1931. évi munkáspárti kisebbségi kormányokat. Az utóbbi a gazdasági világválság idején, 1931-ben, pénzügyi-politikai válságban bukott el. Érdekes összehasonlításra adott volna alkalmat, ha a szerző összeveti teljesítményét a Gordon Brown-kormány jóval eredményesebb válságkezelésével. Alapjában egyetérthetünk azzal, hogy csak az 1945 utáni új korszakban már többséggel rendelkező munkáspárti kormányokat volt célszerű mérlegre tenni, nem utolsósorban a sorozat szabta terjedelmi korlátok miatt is.

A mű így három nagy részre tagolódik. Az elsőben a szerző a jóléti államot létrehozó Clement Attlee vezette kormányok (1945–1951), a másodikban a tudományos és műszaki-technikai fejlesztést tervező Harold Wilson és James Callaghan vezette kormányok (1964–1970 és 1974–1979), a harmadikban, az új Labour Party megteremtése után, a Tony Blair és Gordon Brown vezette kormányok (1997–2010) tevékenységét, főként reformtörekvéseit mutatja be.

A legnagyobb nyomot, a legmélyebb és legtartósabb változást kétségtelenül Attlee két kormánya hagyta maga után. 1945 és 1949 között létrehozta az általános, ingyenes egészségügyi ellátás szervezetét (NHS), kiszélesítette a gyermek- és felnőttoktatási rendszert, jelentős lakásépítkezésbe fogott. Kárpótlás fejében állami kézbe vette az Angol Bankot, a szénbányákat, a polgári repülést, a rádiót és távírdát, a vasúti és közúti közlekedést és szállítást, a villamos energiát és gázt, végül a vas- és acélgyártást. Az ipar 20%-a került állami irányítás alá. A szerző hibaként veti fel, hogy az államosításokat tévesen a szocializmussal azonosították, a tökések korlátozása eszközének tekintették. Hangsúlyozza, hogy a jóléti állam a keynesi gazdaságpolitikai modellre épült, sikerét, fennmaradását a széles körű társadalmi támogatottság biztosította. 1951 után a konzervatív kormányok is kénytelenek voltak elfogadni a jóléti vívmányokat; a konszenzussal szakítva csak 1979-től kezdték felszámolni azok egy részét.

Havas Péter röviden ismerteti az egyes kormányokat eltérően értékelő, vitatkozó történelmi álláspontokat is. Az egyik ilyen nézet szerint Attlee teljes foglalkoztatásra törekvése hibás politika volt, mert inflációt eredményezett, a védővámok kivétele pedig visszafogta az ipari termelékenység növelését. Valójában a világháborúban kimerült ország mozgásteré szűk volt, a stabilizációhoz az Egyesült Államok pénzügyi segítségével az exportnövelés minden eszközét igénybe kellett venni. Az Attlee-kormány vitatott külpolitikájáról szólva Havas Péter semmi realitását nem látja az akkoriban hamar elhalt harmadikutas elképzeléseknek, a hidegháború idején ugyanis Nagy-Britannia csak az USA atlanti szövetségese lehetett. A szerző szerint Ernest Bevin külügyminisztert sokan túl nagyra értékelik, mert e szövetségben önállóan képviselte a brit érdekeket.

A legvitatottabb az államosítások ügye. A szakszervezetek, alkupozíciókat féltve, nem kívántak részt venni az állami szektor irányításában. Az állami és a magánszektor tevékenységének összehangolására gyenge korporatív testületek alakultak, a tervezés nem játszott komoly szerepet. A szerző nem ért egyet a munkáspárti baloldal álláspontjával, hogy a parlamenti többség birtokában 1949 után folytatni kellett volna az államosításokat a kulcságazatok birtokbavételéig, a gazdasági irányító szerep megszerzéséig. Ez lehetetlen volt a reális erőviszonyok, a brit gazdaság állapota, az USA-tól való függés, és nem utolsósorban a tőkések és más társadalmi körök heves ellenállása miatt, ami kitűnt már a vas- és acélipar államosításakor is. Nem véletlen, hogy miután hatalomra jutottak, a konzervatívok ezt az ágazatot kivételesen vissza is adták magánkézbe.

Szoros választási vereség után a Munkáspárt 1951-től ellenzéki szerepre és hosszas „útkeresésre” kényszerült. 1960-ban a pártvezetőségnek nem sikerült kitöröltetnie a pártalkotmányból az államosításokkal kapcsolatos célkitűzést (4. cikkely), mert a pártkonferencia többsége ezt elutasította. Miután a német és más nyugati szociáldemokrata pártok ejtették az államosításokat, az ehhez való ragaszkodás a brit párt sajátosságaként több évtizedes feszültséget tartott fenn a jobb- és a balszárny között.

A szerző a könyv középső részét Harold Wilson kormányainak (1964–1970 és 1974–1976) szenteli. Terveik szerint e kormányok a tudományos-technikai forradalom vívmányaira alapozva kívánták felgyorsítani az évtizedek óta hanyatló brit gazdaság fejlődési ütemét. Néhány fejlesztési intézmény és több új egyetem létrehozásán túl kevés eredményt tudtak felmutatni. Több gyorsan fejlődő ágazat még nem hozta meg a kívánt strukturális változást. Harold Wilson, aki pártvezérként kiegyenlítő, közvetítő szerepet játszott, hiába próbálta kormányzása alatt az államo-

sításokat háttérbe szorítani. A megoldatlan stratégiai viták során a párt egyre megosztottabbá és hiteltelenebbé vált.

Wilson mindvégig sorozatos gazdasági-pénzügyi válságokkal küszködött, stratégiai tervei valóra váltása helyett deflációs politikára és a font jelentős leértékelésére kényszerült. Választási ígéretéhez híven növelte a szociális kiadásokat, köztük a nyugdíjakat és a munkanélküli-segélyeket, ami fokozta az ipari-pénzügyi körök bizalmatlanságát a kormány iránt. A már korábban is óriási mértékű külföldi befektetéseket a kimenekített tőke csak tovább fokozta ahelyett, hogy konszenzusra törekedve a hazai befektetéseket ösztönözte, növelte volna. A kormánynak nemcsak a külső ellenállás, hanem a párton belül a jobb- és a baloldal közötti ellentétek miatt is előbb ejtenie kellett a legnagyobb vas- és acélipari vállalatok államosítását, majd az országos tervet is. Miután a kereskedelmi és fizetési mérleg stabilitásának megteremtése során vajmi kevés történt a lakosság, főleg a legszegényebb rétegek terheinek csökkentésére, így Wilson, majd James Callaghan kormánya (1976–1979) egyre növekvő elégedetlenséggel nézett szembe. Az elszabaduló infláció közepette a szakszervezetekkel kötött bérkorlátozó megállapodásokat nem tudta fenntartani az árak befagyasztása és a profitok korlátozása híján. A kormány 1969-ben sikertelen kísérletet tett a munkaügyi viták szabályozására, a sztrájkok fékezésére (Barbara Castle terve). Huszonnyolc napos „lehiggadási időt” írt elő a sztrájk előtt, a sztrájk meghirdetését a tagság megszavaztatásához, jóváhagyásához köthette, a munkaügyi miniszter pedig beleszólási jogot nyert a szakszervezetek belső ügyeibe. Féléves belharc után azonban a kormány meghátrált a szakszervezetek és a párt baloldalának ellenállása miatt.

Az 1970-es években a kialakuló új világgazdasági rend, a sorozatos brit válságok, a keynesi gazdasági módszerekbe vetett hit megrendülése közepette a Wilson–Callaghan-kormányzat nem tudott új stratégiát, kibontakozási tervet felvázolni, sőt fennmaradni is csak az IMF segítségével és 1977-től a liberálisok parlamenti támogatásával volt képes. A párt erősödő, radikalizálódó baloldala az államcentrikus módszerek fokozásával, a köztulajdon kiszélesítésével, a magánszektor fölötti ellenőrzés megszerzésével kereste a kiutat. A kormány nem vállalta fel e politikát, hiszen a tőkésék bármikor padlóra küldhették volna, így viszont szakadék támadt a kormány és a párt baloldala s a szakszervezetek között. Az 1973. évi pártprogramba még bevették 25 kulcsfontosságú vállalat államosítását, de az 1974-es választási programból már kihagyták. Ezután a kormány feladta az ipari törvény lényegét, azt, hogy a magánszektorot kötelezzék az állami tervek figyelembevételére.

A Wilson–Callaghan-kormányzás mérlege végeredményben meglehetősen negatív. Kudarcot vallott minden téren – az infláció megfékezésétől kezdve a skót és walesi önkormányzat létrehozásának tervéig –, és nem tudott eleget tenni a bérből és fizetésből élők várakozásainak sem. Bukása után, 1979-ben Margaret Thatcher neoliberais gazdaságpolitikával új korszakot nyitott, a Munkáspárt pedig története során a leghosszabb ideig, 18 évig tartó ellenzéki szerepre kényszerült.

Havas Péter a legnagyobb figyelmet a Munkáspárt meglehetősen gyötrelmes átalakulására, az Új Labour létrehozására és kormányzására fordítja. Így könyvének több mint felét az 1979 és 2009 közötti időszaknak szenteli. Bemutatja a thatcheri neoliberais gazdaságpolitika részleges eredményeit és súlyos szociális következményeit, az ország kettészakadását.

A szerző nagy gonddal, részletesen kifejti mindazokat az okokat, amelyek miatt a Munkáspárt ellenzékbe szorulása páratlanul hosszúvá nyúlt. Először is a párt rossz irányba fordult, és tovább veszített befolyásából. 1979 és 1983 között, a párt balratolódása idején, célul tűzték ki a köztulajdon kiszélesítését és hegemon szerephez juttatását a magántőke fölött. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a középrétegekből mintegy hárommillió korábbi szavazó elpártolt a Munkáspárttól, mert az embereknek már elegendő volt a szakszervezetek állandósult sztrájkharcaiból. Havas igen kritikus a párt államcentrikus eszközöket favorizáló balratolódása iránt, ami szerinte megkönnyítette a thatcheri politika érvényesítését, és a Munkáspárt 1983-as súlyos választási vereségébe torkollott. Ezt követően a párt fokozatosan újraorientálódott a politikai centrum irányába. Néhány év alatt az 1982-ben elfogadott és leginkább vitatott programponatok közül előbb az egyoldalú brit nukleáris leszerelésről, majd a konzervatív kormányok által hozott szakszervezet-ellenes törvények eltörléséről mondott le. Legtovább a köztulajdon kiterjesztéséhez ragaszkodott: csak a Munkáspárt negyedik parlamenti veresége után, 1995-ben törölték az államosításokat a párt programjából (4. cikkely).

Átmenetileg az 1980-as évek elején a Munkáspárt váltópárti, azaz alternatív kormányalakító pozíciója is veszélybe került. A baloldali vezetőiség újításként a párt vezérének megválasztását szélesebb alapokra helyezte, bevonta a szakszervezeteket és a választókerületi szervezeteket is a választási procedúrába a hagyományosan választó parlamenti frakció mellé. A szociálliberais jobbszárny számára ez volt az utolsó csepp a pohárban, tiltakozásul 1981-ben távozott a pártból, és megalakította a Szociáldemokrata Pártot (SDP). 1983-ban az SDP és a Liberális Párt választási szövetségre lépett, és csak néhány százalékkal kapott kevesebb

szavazatot, mint a Munkáspárt. A következő, 1987. évi választáson azonban e szövetség már rosszabbul szerepelt, majd nagy részük liberális demokrata pártként egyesült. A brit kétpárti váltórendszer áttörésére, hárompárti rendszerre átalakítására tett kísérletük kudarcot vallott, nem utolsósorban azért, mert a Munkáspárt, új vezetőséggel visszatérve a politikai centrumba, elvette növekedésük elől a teret, és visszanyerte 1983-as vereségei felét, mintegy másfél millió szavazót.

A Munkáspárt eszmei megújulását 1989-es programja tükrözi. Eszerint elkötelezett a piacgazdaság iránt; kormányra kerülve partneri viszonyra törekszik a gazdasági erővel; csak azon ágazatokba kíván beavatkozni, ahol a piac nem képes kielégíteni a szükségleteket, vagyis az oktatás, közlekedés, környezetvédelem, kisvállalkozások támogatása, regionális fejlesztés s az export elősegítése terén. Köztulajdonban kívánja tartani az olyan széles körű szolgáltatásokat, mint a gáz-, víz- és áramellátás, tömegközlekedés, a posta- és telekommunikációs hálózat. A párt a hagyományos vörös zászló helyett a vörös rózsát választotta új szimbólumául.

A „piaci szocializmusra” való stratégiai áttérés részben válasz volt a thatcherizmus sikereire, másrészt visszatérés a párt 1950-es évektől felépő revizionistáinak, „új gondolkodóinak” a nézeteihez. A pártnak át kellett alakulnia, hogy a széles közvéleménnyel újra elfogadtassa magát; választ kellett adnia a thatcheri politika által generált új problémákra, a munkanélküliségre, a jóléti állam redukciójára, az adórendszer átalakítására. Más szerzőkkel egyetértésben Havas Péter is a választási vereségekben látja a fő tényezőt, amely kikényszerítette, hogy a Munkáspárt elhárítsa magát az 1980-as években képviselt államközpontú, kollektivistá, szakszervezet-centrikus, európaiintegráció- és Amerika-ellenes politikájától. Az elvesztett szavazók visszahódítása csak a politika átértékelésével, új stratégiai modernizációs vízió kidolgozásával volt lehetséges. A párt korszerűsítette terveit a skót és a walesi önkormányzatot, a lordok háza és a választási rendszer reformját, az európai integrációhoz, az új világ-gazdasági folyamatokhoz, globalizációhoz való igazodást illetően is.

Bár a megújult Munkáspárt 1992-ben a torykkal szemben már nem esélytelenül indult a választáson, mégis veszített. Ez világossá tette, hogy mélyebb változtatásokra van szükség a közép- és alacsonyabb arányú meggyerése érdekében. A gyökeresebb átalakulás, az Új Labour kialakítása 1994-től Tony Blair vezetésével vett lendületet. A Munkáspárt kezére játszott, hogy 1992 őszén Nagy-Britannia kényszerű kilépése az európai árfolyam-szabályozó mechanizmusból (ERM) alapjaiban megrendítette a thatcheri gazdaságpolitikába vetett hitet. Blair a közvélemény előtt azzal erősítette meg és tette hitelessé a Munkáspárt újjaalakulását,

hogy törölte a pártalkotmányból az államosításokat, s ezzel kormányképesé tette a pártot.

1995-ben a Munkáspárt új cél- és értényilatkozatot fogadott el: kompromisszumot köt a piaci erővel és kiszélesíti a támogatói bázist. A dokumentum rögzíti, hogy a párt demokratikus szocialista jellegű, és egy igazságosabb, méltányosabb társadalom megteremtésére törekszik. Deklarálja: hisz egy olyan közösség erejében, amelyben „a hatalom, a jólét és az esélyek felett a sokak és nem a kevesek rendelkeznek”. A nyilatkozat szerint a Munkáspárt a magánszférára épülő gazdaság híve, amely a közérdeket szolgálja, és amelyben partneri viszonyok jöhetnek létre a piaci versenytársak és a társadalom között annak érdekében, hogy „jólétet, mindenki számára munkát és prosperitást teremtsenek”. Az Új Munkáspárt az állam jövedelemelosztó, gazdaság- és piacszabályozó szerepe helyett a közérdekkel összhangban álló partnerségi viszonyok eszközeit állítja a középpontba. A gazdaság hatékonysága és a szociális igazságosság nem kizárja, hanem kiegészíti egymást, vagyis egyesíti a gazdaság és a foglalkoztatás fejlesztését és a szegénység leküzdését.

Az 1997-es választásra megfogalmazott „harmadik út”, a blairizmus a szerző szerint elsősorban nem társadalomátalakító ideológia, hanem a választás megnyerésének útja volt. Annak a kényszerpályának a terméke, hogy a Munkáspárt elkötelezte magát a piaci erővel való együttműködésre, a közkiadások és az adók befagyasztására. Ugyanakkor kezelnie kellett a súlyos konzervatív örökséget, enyhíteni a szegénységet, javítani a leszakadt rétegek helyzetét. Itt a neoliberais vagy a régi munkáspárti eszközök helyett egy „harmadik utat” kellett választani. E gyakorlati kényszer a későbbiekben ideológiai formulát kapott: át kell alakítani a jóléti állapotot, csökkenteni a szociális kiadásokat és a jövedelemkiegészítő pótlékokat, illetve átcsoportosítani az eszközöket foglalkoztatási célokra, valamint a magántőkét be kell vonni a közszolgáltatások fejlesztésébe. A politikai gyakorlat azonban fontosabb volt a tagság és a közvélemény számára, mint „a harmadik út” teóriája. A Munkáspárt megújulása – mint a globalizációs folyamatra adott válasz – a nemzetközi szociáldemokrácia számára is fontos tanulságokkal szolgált. Közülük a legfontosabb az, hogy a hagyományos szociáldemokrata választópolgárok érdekeit egyre inkább csak az egész társadalom pártjává válva tudják képviselni. A szerző röviden ismerteti az ezzel kapcsolatos vitákat.

Havas Péter a legnagyobb gonddal elemzi 1997 után a munkáspárti kormányok sikereit és kudarcait. Kitüntetett kérdésként kezeli azt, hogy „mint szociáldemokrata alternatíva mennyiben életképes és eredményes a blairi »harmadik út«, mi valósult meg az Új Munkáspárt víziójából,

és folytatható-e az a továbbiakban”. A blairizmus kétségtelen sikerének számít, hogy a Munkáspárt először tudott „zsinórban” három választást megnyerni, és három ciklust kitöltve egyfolytában 13 évig kormányozni. 1997-ben a Munkáspárt története során a legnagyobb arányú győzelmét aratta: minden társadalmi rétegben és régióban növelte támogatottságát – támogatói egyharmada korábban sose szavazott rá! Az első ciklusban „a kormány tevékenységét áthatotta a teljesítés energiája és radikalizmusa”. Akkor iktatták törvénybe az új foglalkoztatási politikát, a minimálbért, a munkaidő szabályozását, a lordok háza reformját és olyan népszavazással megerősített reformokat, mint a skóciai és a walesi önkormányzat, illetve az északír hatalommegosztásos rendszer létrehozása. A 2001. évi újabb elsöprő választási győzelem után a második ciklusban a közszolgáltatások reformját tervezték, de ezt keresztelte Blair népszerűségének és hitelének megrendülése az iraki háborúban való részvétel kapcsán. Blair „lendülete megtorpant”, energiáit nemcsak az Irakkal kapcsolatos botrányok emésztették, hanem a Gordon Brown pénzügyminiszterrel éveken keresztül vívott utódlási harc is. Számos ügy és reform megosztotta az országot. A pártot és a közvéleményt felborzolta a vita, hogy nem tiszta eszközökkel és célokkal vitték-e be az országot az iraki háborúba. Miután nem volt elég forrás, magántőkét vontak be a kórházak és iskolák fejlesztésébe, ami a pártkonferenciákon ellenállásba ütökött, és időnként leszavazták a vezetőséget. Csak szűk parlamenti többséggel lehetett keresztülvinni azt, hogy a felsőoktatásban részesülők fizessenek „utólagos tandíjat” az oktatási költségek egy részének megfizetésére. Sokan épp a Munkáspártot támogató szegényebb fiatalok tanulási lehetőségeinek veszélyeztetését látták ebben. Egészében az egészségügyi és oktatási reformok eredményesek voltak, de befejezetlenek maradtak.

Blair tízéves kormányzása alatt Nagy-Britannia gazdasága volt a világon az egyik legstabilabb, ahol két és fél millió új munkahely jött létre, és a teljes foglalkoztatás elérhető perspektívának tűnt. Példátlan módon tíz év alatt megduplázták az egészségügyi és az oktatási beruházásokat, és kétszer annyi jutott a közlekedési és a rendvédelmi szervek fejlesztésére is. Havas egyetért azon véleményekkel, hogy Blairé „jó kormány volt”, „az egyenletes prosperitás irányába vezette az országot, és tompította a kapitalizmus szélsőséges következményeit sokak számára, akik e nélkül rosszabbul éltek volna”.

A nagy parlamenti többség ellenére a mindent megreformálni kívánó szándék és lendület megtört, a párt két vezetője közötti viszály és vetélkedés rengeteg energiát emésztett fel, s nemcsak Blair pozícióját, hanem a pártot is meggyengítette. Blair nem kényszerítette ki a reformok sikere

érdekében az intézmények hatalmának megosztását, a radikálisabb decentralizációt. Blair hitelének gyöngülése ellenfeleit erősítette. Havas Péter szerint az új munkáspárti politikában kétkedők közül reális problémát azok okoztak, akik többet vártak szociális tekintetben, akik „féltek a reformoktól az egyenlő alapokra felépített egészségügyi ellátásukat és gyermekeik tanulását”. A „jólétet munkával”, „a foglalkoztatásra támaszkodó jóléti politika” sokaknak „valóban a jobb életet hozta, de bőven vannak olyanok, akiket ezek a vívmányok már kevésbé érintenek”. Ma még nem biztos, hogy a blairi reformok „hosszú távon is nyomot hagynak a brit társadalomban”. A „harmadik út” sikere feltételezi a szegénység és a szociális feszültségek gyorsabb csökkentését, a hagyományos munkáspárti bázis és a középrétegek szövetségének fenntartását, az ingyenes, de a páciensek igényeihez rugalmasabban alkalmazkodó egészségügyi ellátást, valamint a társadalmi mobilitást és a tehetséggonдозást hatékonyabban szolgáló iskolákat biztosító reformokat. Blair csak kormányzása vége felé fogott a jóléti állam és a közszolgáltatások átfogó reformjához, és teljesítménye elmaradt lehetőségeitől.

Végezetül Havas Péter kiemeli Gordon Brown rövid kormányzásának néhány vonását. Brown sokat bizonytalankodó és hibázó parlamenti vezető volt. Ugyanakkor példátlan aktivitással, konstruktívan kezelte a bankválságot, „komoly szakértelemmel építette ki a kormány rövid és hosszú távú bankkonszolidációs tervét”. A könyv megjelenése után következett be 2010-ben a Munkáspárt ellenzékbe szorulása. Az elhúzódó globális válság viszonyai között a blairi politika új feltételekhez igazítása, megújítása a Munkáspárt új vezetőire várt.

A gazdag tényanyagot felvonultató és egészében hiteles képet rajzoló művet, sajnos, néhány bosszantó elírás rontja. Harold Wilson nem 1975-ben, hanem valójában egy évvel korábban nyert két választást is, és alakított ismét kormányt. Nem Kelet-Ázsiában, hanem Kelet-Afrikában, Kenyában vallott kudarcot a földmogyoró-termelési terv, miután az éhes páviánok még érés előtt letarolták az ültetvényeket. Nem 1940, hanem helyesen 1931 után következett be először szakadás a Munkáspárt soraiban (1981-ben az SDP megalakulásával). A szerző többször is a labourista választási eredmények mélypontjaként az 1935-öst említi, holott az 1931. évi volt a legrosszabb.

A könyv rövid, lényegre törő, összefoglaló jellege miatt jól hasznosítható a felsőoktatásban, de olvasmányos, világos stílusa és aktuális vonatkozású mondanivalója kiválóan alkalmassá teszi, hogy haszonnal forgassa mindenki, aki a politika iránt érdeklődik.

Surányi Róbert

A nők útja a politikába*

Viszonylag jelentős azon könyvek, tanulmányok száma, amelyek a magyarországi választások, a választójog alakulásának a történetével, illetve az egyes országokban kialakult választójogi gyakorlattal foglalkoznak. Akadnak olyan munkák is, amelyek a különböző „választói csoportok” választójogának a változásaival foglalkoznak. A nők választójogának magyarországi történetéről, a saját maguk és mások által az ő választójogukért folytatott politikai küzdelemről viszont ezidáig – ismereteim szerint – még nem született érdemi munka. Ezért is vettem örömmel kézbe Simándi Irén, a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola tanára közelmúltban megjelent kötetét.

Megvallom, a címben foglalt két évszám – 1848 és 1938 – kissé elgondolkoztatott, hiszen a választójog az első világháborút követő időkből már „kijárt” a nőknek is – természetesen számos korlátozással, hasonlóan a férfiakat „megillető” választójoghoz –, így feltételezhető volt, hogy az 1918 utáni időszak esetében a különböző választójogi vitákkal ismerkedhetünk meg a kötetből. A korai, 1848-as esztendő pedig az „áprilisi törvényekkel” indult magyar polgári átalakulás kezdetét jelentheti. Ekkor ugyan még nem számoltak a nők politikai szerepvállalásával, de ez az év némi jóindulattal valóban a választójogukért folytatott küzdelem kezdetének tekinthető. Simándi Irén témáját alaposan körbejárva mutatja be könyvében a nők választójogáért folytatott politikai harcokat, ehhez európai kitekintést is ad, hiszen nem Magyarország volt az egyetlen olyan európai állam, amely csak a férfiak számára biztosította ezt az alapvető jogot.

A kötet első része a dualista időszak országgyűléseinek politikai vitáit és a parlamenten kívüli vitákat elemzi, és számos érdekes információ közöl a különböző pártok politikusainak állásfoglalásairól. Nem kevesen külföldi példákat idézve támogatták, míg mások – a többség – ugyanolyan példákat emlegetve elleneztek a választójog nőkre való kiterjesztését. Tudnunk kell, hogy ekkor még a választásra jogosultak száma igen csekély, az ország lakosságának töredéke élhet csak ezzel – a korszakban még mindig nyugodtan kiváltságnak minősíthető – joggal.

Ugyanakkor a társadalom különböző csoportjai körében megjelent és nyilvánosságot kapott vélemények elősegítették a nők választójogáért folytatott küzdelmet. A különböző női egyesületek és szervezetek kö-

* Simándi Irén: *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon, 1848–1938*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 247 p.

vetkezetesen „harcoltak” a választójog kiterjesztéséért. Érvek és ellenérvék feszültek egymásnak, mert ha munkára és sok minden egyébre a nő is alkalmas, ha lehet adófizető és birtokos, akkor miért ne lehetne egyúttal választó is? Megannyi vita és érv merült fel a dualista Magyarország képviselőházában és elvtve a Főrendiházban is.

A női választójogért folytatott küzdelem esetleges sikeres befejezése az 1917–1918-as esztendőekben látszott valószínűnek. A betervezett javaslat azonban a képviselőházban elbukott. A nők választójogáért (is) következősen fellépő Vázsonyi Vilmos és a választójogi kérdésben az 1918-as törvényt betervező Wekerle-kormány sem tudta keresztülvinni, hogy a nők is választójogot kapjanak.

A nők választójoga végül is az 1918. évi I. néptörvénybe került be. Eszerint minden 24. életévét betöltött, írni és olvasni tudó, 6 éve magyar állampolgársággal rendelkező nő nemzetgyűlési választójogot kapott. Ezzel azonban gyakorlatilag nem éltek/élhettek, hiszen a nemzetgyűlési választásokra sem 1918-ban, sem 1919 tavaszán nem került sor. A Magyarországi Tanácsköztársaság Károlyi-féle választójogi törvényt „módosította”, és a választásra jogosultak esetében a korhatárt – férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozóan – 18 évre szállította le. Az úgynevezett „tanácsválasztások” – 1919. április 7. – már az így kialakított rendszer alapján zajlottak. Az, hogy hány nő élt a választói jogával, nem ismeretes, az viszont igen, hogy az ország lakói közül 4,5 millió személy jutott választójoghoz, és ennek a létszámnak mintegy fele élt is ezzel a jogával. (Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy 1919. április 7-én még nagyobb területre terjedt ki a tanácskormány fennhatósága, mint a cseh-szlovák és román támadás megindulása után.)

A következő választójogi szabályozás az 1919. évi 5985. ME számú miniszterelnöki rendelet volt. A Friedrich István vezette kormány ezzel szabályozta a magyarországi választójogot. Ez jelentősen megemelte a választásra jogosultak számát, a nők gyakorlatilag a férfakkal azonos jogosultságot szereztek. A rendelet alapján – amely a kor európai mértékével is igen széles rétegek számára biztosította a választójogot – zajlottak az 1920. évi nemzetgyűlési választások.

Az újabb választójogi viták már az újonnan megválasztott nemzetgyűlésben kerültek napirendre. Ennek során a nők választójogának a korábbi Friedrich-féle rendelethez képest történő korlátozását képviselték a legtöbben. A korszak egyik legjelentősebb politikusa – a magyar kulturális politika két világháború közötti irányát meghatározó Klebels-

berg Kunó gróf, akkor még belügyminiszter – a nők politikai iskolázatlansága okán javasolta szűkíteni a választásra jogosultak számát.

A választójog újabb szabályozására azonban ezúttal sem törvényben került sor. A nemzetgyűlés mandátuma 1922. február 16-án lejárt. A választójogi törvény tárgyalására nem került sor, és Bethlen István gróf miniszterelnök rendeleti úton léptette életbe a kormány választójogi javaslatát. A 2200/1922. ME számú rendelet a 30. életévüket betöltött, az elemi népiskola 6 osztályát elvégzett nőknek adott választói jogot. Aki azonban férjezett volt és legalább három gyermekkel rendelkezett, vagy ha saját keresetéből tartotta fenn magát már 4 osztály elvégzésével is választóvá vált., A főiskolát, egyetemet végzett nők esetében a 30 évnél fiatalabbak is rendelkeztek választójoggal. A Bethlen-féle választójogi rendeletet főleg a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a hozzá köthető különböző női szervezetek, illetve sajtóorgánumok bírálták a korábbi állapothoz képest végrehajtott visszalépés miatt.

Az 1925-ben megalkotott XXVI. törvénycikk gyakorlatilag Bethlen választójogi rendeletét emelte törvényerőre. Ebből következően igazi változást a nők választójogával kapcsolatban nem hozott.

A következő választójogi törvény 1938-ban született meg. Ez a férfi és a női választók közötti különbséget továbbra is fenntartotta – nem teljesült a Feministák Egyesületének kívánsága, miszerint „a Tisztelt Képviselőház... a választójogi tervezet tárgyalásánál azt úgy módosítsa, hogy a férfiaknak adandó választójogot nemi különbség nélkül minden magyar állampolgárra terjessze ki” –, de komoly előrelépés volt a magyar választójogi küzdelmek történetében. Az 1938. évi XIX. törvénycikkről Csizmadia Andor később így vélekedett: „Végeredményben megállapíthatjuk, hogy az új választójog alaprendelkezései megfelelnek a magyar alkotmányos fejlődésnek.” A már ezen törvény alapján megtartott 1939. évi országgyűlési választások észrevehetően módosították a parlamenti viszonyokat, de annak oka nem a női választójog terjedelmében rejlett, az eredményt más tényezők befolyásolták.

Összegzésként, úgy vélem, nyugodt szívvel kimondható: Simándi Irén jól felépített, a témáját alaposan feltáró munkát készített el, amely megkerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a magyarországi választások történetével foglalkoznak.

Justus Pál ébresztése^{*}

Nincs szerencséje Justus Pálnak az „idővel” életének és életművének lezárulta (1965) óta sem.

A *Múltunk* olvasói számára persze aligha kell bemutatni alakját, több ízben „szerepelt” e hasábkokon. Születésének 100. évfordulója (1905. április 7.) alkalmából – amelyről egyébként alig vett tudomást a szélesebb nyilvánosság – 2005 februárjában a Kossuth Klub falai között emlékkonferenciát tartottak, s ennek előadásait, rövidebb és hosszabb múltidéző szövegeit – néhány új tanulmánnyal és a Justus szövegeiből készített szűk válogatással egybeszerkesztve – formálta kötetbe s jelentette meg a Magyar Lajos Alapítvány. A kötetke azonban, miként ezt a szerkesztők megjegyzik, csak három év múltán, 2008-ban jelenhetett meg. Ennek az írásnak a szerzője maga is egy újabb késlekedésben vétkes; így mire e sorok napvilágot látnak, közel hat év telt el a konferencia óta. A „történelmi idő” azonban mintha kárpótolna a „kronológiai idő” késéséért: napjainkban, 2010 végén a magyar szocialisták súlyos választási veresége után, egy még beláthatatlan távlatú jobboldali kurzus, ugyanakkor egy, a baloldal számára „morálisan jó időszak” küszöbén mintha minden korábbinál frissebb lenne ez a kötet és a mögötte felvillanó életmű – Justus Pál munkássága.

Nem úgy értem ezt, hogy Justus – roppant gazdag, értékes és sok vonatkozásban maradandó, de számos tévedést, illúziót és öncsalást is felmutató – teoretikus, publicisztikai, illetve politikusi-ideológusi életműve közvetlen útmutatásul szolgálhatna napjainkban. Mindazonáltal kérdései, elméleti válasz kísérletei, a kultúráról, a kapitalizmusról és a demokratikus szocializmusról írott tanulmányai, a modern marxizmusról megfogalmazott nézetei felkavaróan sok lényegi asszociációt, analógiát is keltenek olvasóiban: ami több, *mélyebb időszerűségre* vall, hogysen hatásosan „provokatív” idézetekkel, historizáló módszerrel vulgarizálni és aktualizálni kelljen őket. Azt a veszélyt viszont nem érzékelem, amiről Kulcsár Péter írt bírálólag a közelmúltban, hogy tudniillik „a szociáldemokrácia marxista-doktriner irányzata” képviselőjeként mintha „újabbban ismét divatba hozott” személyiség lenne Justus Pál.¹ Sőt, inkább a kettős amnézia nyomasztó: nem csupán az, hogy a konzervatív, keresztény-nemzeti szellemű történelemfelfogás iktatja ki őt (is) a nemzeti örökségből, hanem a progresszió sem tud igazán mit kezdeni vele. Hadd fo-

^{*} JEMNITZ János, SZÉKELY Gábor (szerk.): *Justus Pál*. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2008. 180 p.

¹ KULCSÁR Péter: Az eredeti és a kicsereált szociáldemokrácia. *Egyenlítő*, 2008/10. 26.

galmazzak élesebben: például a Kéthly Anna iránti tisztelet és az ő munkásságának feltárásával kapcsolatos mulasztások pótlása, az ő köztudatba emelésével kapcsolatos megannyi halaszthatatlan teendő sem szabad, hogy – a vele számos esetben élesen vitázó – Justus Pál háttérbe szorítását, netalán ismételt megbélyegzését eredményezze. Nem lehet tehát eléggé lelkesen és tisztelettel méltatni Jemnitz János kezdeményezését a Justus-konferencia megszervezése és a kötet megjelenítése ügyében, ahogy általában is tudományos és erkölcsi figyelmet, elismerést érdemel Jemnitz több évtizedes fáradhatatlan, áldozatkész küzdelme a nemzetközi és hazai progresszív, illetve szocialista örökség szakszerű kutatása, ébrentartása és felmutatása terén.

A 2008-ban megjelent kötet sokszínű. Mindenekelőtt kicsi, csupán hét darabból álló, de találó, érdemi és minőségelvű válogatást tartalmaz Justus műveiből, cikkeiből: jórészt az 1945 és 1948 közötti *Szocializmus*ból vett írásokat. Ezekon kívül különösen a *Marx–Engels válogatott tanulmányainak* 1947-es kétkötetes kiadásához írott *Előszó* közlése örvendetes; ez a ma már nehezen hozzáférhető és összefoglaló igényű írás jól láttatja Justus egész gondolatrendszerét és baloldali ethosát. Az eredeti Justus-szövegeket – a kötet bevezetőjén túl – tizenegy írás fogja közre, amelyek a 100. születési évfordulós emlékkonferenciához kötődnek. Vannak közöttük bensőségesen személyes s mégis objektív hangvételűek, Nyers Rezsőé, Fejtő Ferencé, Ferge Zsuzsáé (ő Justus testvéréről, Jeanról ír), Harsányi Iváné, Földi Tamásé, Susanne Milleré; sőt Jemnitz János is személyes emlékek idézésével vezeti be alapos szak tanulmányát.

Az írások másik füzére a konferencián elhangzott szakmai előadás, illetve néhány, azokhoz utólag csatolt munka. Jemnitz János és Strassenreiter Erzsébet terjedelmesebb pályaképeket nyújtanak Justusról, főleg az 1940-es évekbeli felfogásáról, szocializmus-értelmezéséről, politikai küzdelmeiről és tépelődéseiről. Természetesen szó esik az 1948-as fordulóról, a baloldal jórésznél „a munkásosztály egysége megteremtéseként” hirdetett gleichschaltolásáról: a nemzetközi hidegháború kitörésével, Sztálin 1947-es politikai stratégiaváltásával összefüggően a Rákosi Mátyás dirigálta KMP csapdát állított a bontakozó demokráciának és az SZDP-nek, miközben a két munkáspárt közeledésének voltak objektív és szükségszerű motívumai is. Ebbe a csapdába – másokkal együtt – Justus Pál tiszteletre méltó elvhűségtől és távlatosságtól vezetett, ugyanakkor naiv-ideologikus önáltatással lépett bele, amiért hét éves börtönnel „fizettet”. Ezt a kérdést (s másokat is) olykor természetesen eltérő hangsúlyokkal értelmezik és értékelik a kötet szerzői, az em-

lítették mellett például az úgynevezett trockizmus témakörét, Justus 1930-as évek eleji radikális baloldali útkeresését izgalmasan, új adatokkal feltáró Konok Péter is. Csapody Tamás Justus Pál bori munkaszolgálatos hónapjait rekonstruálja; Gyarmati György pedig azt mutatja be (írásának alcímét idézve): „hogyan lett Justus Pál egy tervezett trockista per elsődrendű vádlottjából a titóista Rajk-per nyolcadrendű vádlottja”.

A kötet írásaiban természetesen az is szóba kerül, hogy a börtönből való szabadulása, illetve 1956 után Justus nem tért vissza a politikába, szerkesztő lett a Corvina Könyvkiadóban és – kiteljesítve korábbi irodalmi érdeklődését és érzékenységét – a saját versírásra és a műfordításokra koncentrált. Ez utóbbi tevékenységével, a Shakespeare-sonettek börtönévek alatti lefordításával foglalkozik a költő Szabó T. Anna érzékeny elemzése, amely kiter Justus fordításainak a Szabó Lőrincéihez való viszonyára is. A kötet bevezetője szerint a 2005-ös konferencián Tamás Gáspár Miklós is tartott előadást, „de az előadás írásos változata nem készült el”. Mindazonáltal Tamás Gáspár Miklós, aki legalább egy évtizede² szenvedélyes esszékkel törekszik betáplálni a hazai köztudatba a radikális baloldal, a szociáldemokrata örökség elfeledett értékeit (és dolgozik is egy hosszabb Justus-tanulmányon), egy, a kötetet népszerűsítő, egyúttal politikai hangsúlyú cikkben³ markáns tónusokkal rajzolja föl Justus alakját és jelentőségét, a szocializmus melletti következetes, antikapitalista hitvallását s azt, hogy „eltökélten antinacionalista, antifasiszta és diktatúraellenes volt”.

Számos elvi-politikai témát, illetve vitaszempontot lehetne kiemelni a kötetből, de erre aligha alkalmas ez a rövid ismertető. Izgalmas kérdés például Justus kapcsolata Kassák Lajossal és a magyar baloldali avantgárd, sőt underground kulturális mozgalmakkal – e témával újabban, örvedetesen több fiatal kutató is foglalkozik. Az elmúlt évtizedek és a közelmúlt drámai tapasztalatai tükrében újraértelmezhető a demokrácia és a szocializmus Justus Pál képviselte viszonya (jelszószerűen: „*ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért*”), főleg ahogy ő ezt az 1940-es évek derekán, egészen 1948-ig értelmezte: olykor „balról”, társadalombölcséleti érvekkel vitatva az akkori kommunista párt vezetőinek – nemegyszer valójában taktikai cinizmusból képviselt – tételeit, gyakorlatát.

² TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Szocdemek. *Népszabadság*, 2000. április 8. 21. és 23.; újraközölve in: AGÁRDI PÉTER (szerk.): *Kunfi Zsigmond. Új Mandátum*, Budapest, 2001. 378–384. Az azóta megjelent hasonló témájú kitérő cikkeinek adataival nem akarom megterhelni ezt a lábjegyzetet.

³ TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Kallódnak-e eleink? *Népszava*, 2010. január 4. 6. A cikk előzménye: VÁRKONYI TIBOR: Kallódó eleink. *Népszava*, 2009. december 24. *Szép Szó* – karácsonyi melléklet. 11.

Aligha méltányos élcelődni azon, hogy Justus politikai publicisztikájának, ideológiai nyilatkozatainak – esetenként szinte önszugesztíós, szómágiás, naiv és önveszejtő – jövődölései (például a szocializmus demokratikus, de mégis forradalmi tartalmú rendszerének közeli kiharcolásáról, a munkásegységről) *nem s főleg nem úgy teljesültek*, ahogy ezt ő remélte, akarta. Az elmúlt hét évtized világrendszer-változásai után és révén ugyancsak vitatható volt és maradt az a tétele, hogy a „fasizmus vagy demokrácia” mint történelmi alternatíva helyett (pontosabban ennek a mélyén) *az igazi választóvonal a „kapitalizmus kontra szocializmus” érték- és világrendjei között húzódik.*

Ezeknek a tételeknek az első mélyenszántó kifejtésére Justus 1942-ben írt, de csak 1945-ben publikált (újra azóta sem megjelent), történelemfilozófiai mélységű könyvtanulmánya, *A szocializmus útja. Az osztályháború új feltételei* vállalkozott (ebből csak a rövid előszót közli a mostani kötet). Az utóbb említett tételt (s egyéb megfontolásait is) – mutatis mutandis – tovább vitték Justus 1945 utáni tanulmányai, cikkei, belső pártvitákon és a Parlamentben tartott felszólalásai is, de ő mindig a konkrét történelmi pillanatokhoz és a vitaszituációkhoz alkalmazta, s aligha a kőbe vésendő, absztrakt tanok doktriner igényével fogalmazta meg őket. S különösen nem ítéltetők meg nézetei azzal a *post hoc ergo propter hoc* történetietlen módszerrel, amely az utókor történelmi tanulságait összekeveri az ok-okozati viszonytal, hogy tudniillik minden „rossz”, ami a szocializmus nevében vagy ürügyén később bekövetkezett, az eleve lejátszott, szükség- és törvényszerű lett volna, vagyis a kommunizmus marxi eszméibe genetikusan kódolt, társadalomfilozófiailag predeterminált volt.

Sőt: az információs társadalom multinacionális kapitalizmusa, a társadalmi szerkezet és a dolgozó osztályok, a tőke és a munka viszonyának az elmúlt évtizedekben végbement hatalmas átalakulása, továbbá az eddig megvalósult szocializmusok, illetve „szocializmusok” korai, torz volta, bukása, *a fundamentalizmus és a neofasizmus mai hulláma* mintha több mint fél évszázad múltán is új, váratlan fénybe vonná *Justus nem egy felismerésének* – legalább is meggondolandó – *érvényességét.* Hadd utaljak csupán a tőke manipulációs erejéről, a tekintélyelvűség és a szélsőjobboldal térhódításának a demokratikus tapasztalat és nevelés gyengeségével, a weimarizálódással összefüggő okairól, a parlamentáris jogállam sebezhetőségéről, a baloldal nem ritka önfeladásáról Justus által írottakra, s nem utolsósorban a Marx és Engels életművével kapcsolatos friss szellemű elemzéseire. Ugyanakkor egyes tételei ma még esendőbbnek, kiszolgáltatottabbnak tűnnek, mint annak idején. *A Marx–Engels-*

válogatás előszavának egyik markáns tétele, hogy nem elég a fasizmus felépítménye ellen küzdeni, hanem a gazdasági alapokat is gyökeresen meg kell változtatni ahhoz, hogy ne lehessen fasizmus, hogy helyette tartós és biztos demokrácia épüljön, s éppen ezért kell *megnyitni a szocializmushoz vezető utat*.⁴ Történelemfilozófiailag, nagy világtörténelmi távlatból talán ma is ez a „helyes” álláspont, csak hogy nagyon nehéz akkor képviselni, amikor még velünk él a diktatórikus, bürokratikus, tekintélyelvű államszocializmus múltja, s bennünk lüktet a rendszerváltozás, a többpártrendszerű rekapitalizálódás időszak baloldali mozgalmának traumatikus veresége is. Ami az előbbit illeti: 1948-tól megtörtént ugyan a gazdasági alapok gyökeres megváltoztatása, „szocializálása”, ám erre a radikálisan megváltoztatott alapra *nem az* épült föl, amit Justus is őszinte meggyőződéssel és humanizmussal hirdetett, hanem egy új, szintén erőszakban fogant, milliók számára – és az eredeti emancipációs, szocialista eszményekre szintén – végzetesnek bizonyult, mértéktelenül elszabaduló (korántsem csupán az úgynevezett forradalmi) terrort működtető, de magát szocialistaként azonosító-definiáló rendszer. Egy olyan formáció, amelynek durvább változatát megtapasztalva keserű gúny fakadt föl József Attila versében: „Talán dűnnyögj egy új mesét, / fasiszta kommunizmusét”.⁵ Ez a fájdalmas történelmi tapasztalat akkor is megtöri a Justus hirdette elméleti tétel hitelét, ha egyébként megkérdőjelezhetetlennek tartjuk a államszocializmus – mint korai, felemás kísérlet – néhány társadalmi, emancipációs, modernizációs és kulturális vívmányát (mindenféle nosztalgia nélkül is), s ha egyértelműen elutasítjuk a fasizmus és a kommunizmus közös, „totalitáriánus” nevezőre hozásának divatos tételét.

Perújrafelvételt igényel Justus – évtizedek óta megbélyegzőként emlegetett – „*trockizmus*” is. Az antiszocialista, a kommunistaellenes ideológiáknak és történelemhamisításoknak – amelyek 2010 körül is konjunktúrájukat élik hazánkban – jól jön a baloldal egyes irányzatai közötti végletes küzdelem, a régi-új kirekesztés: nem a termékeny vita, hanem az egymást fő ellenségnek tekintő megbélyegző „igazságtétel”. (Trockij vagy Kun Béla meggyilkoltatása sem teszi „menthetővé” súlyos tévedéseiket, netalán bűneiket, viszont ez utóbbiak sem intézhetőek el a régi-új címkéekkel.) A kötetből is egyértelmű, hogy a „trockizmus” vádja koncepciók pertételként készült volna Justus ellen, mint ahogy az volt a „trockizmus” által megágyazott „titóizmus” is – Justusnak „az utolsó

⁴ JEMNITZ János–SZÉKELY Gábor (szerk.): *Justus Pál*. I. m. 33.

⁵ JÓZSEF Attila: *Világosítsd föl* (1936).

⁶ JEMNITZ János–SZÉKELY Gábor (szerk.): *Justus Pál*. I. m. 157.

szó jogán” elmondott önvádjából Gyarmati György idéz.⁶ Jemnitz János szerint állítólag Kádár János és Aczél György tovább is forgalmazta ezt a címkét Justusról, még ha meg is történt rehabilitációja.⁷ Azt, hogy mennyire nem elegendő sterilen elutasítani, tagadni, visszájára fordítani e vádak, Konok Péter tanulmánya bizonyítja: ő valódi – bár korlátozott – kapcsolódásokat is kimutat Trockij és Justus, illetve szellemi körének harmincas évek eleji baloldali radikális törekvései között. Konok konklúziója így hangzik: „A trockizmus csupán epizód volt Justus és társai életében. Nem is lehetett ez másként: az 1930-as évek végére maga Trockij is meglehetősen elszigetelt, kifakult próféta volt már, aki mindinkább egy nem létező világpárt pápájaként viselkedett, és menthetetlenül belebonyolódott saját dogmatizmusának mind nyilvánvalóbb ellentmondásaiba. Az a kritikai szellem azonban, amelynek a trockizmus egy időre formát és nevet adott, élete végéig Justus Pál fő jellemvonása maradt.”⁸

(Kénytelen vagyok ennél a kérdésnél felidézni egy emléket: a *Múltunk* megérdemli, s itt és most megteheti, hogy a trockizmus kapcsán teret adjon egy historiográfiai adaléknak. Írásos nyoma – tudomásom szerint – nincs annak a ténynek, hogy 1984-ben, az új szerkesztőséggel megjelenő, a kádári politika szocialista reformtörekvéseit támogató s ennyiben lojális arculata miatt széles körű értelmiségi bojkottal és ellenzéki támadással övezett *Mozgó Világ* augusztusi száma két tanulmányt közölt Trockijről, Krausz Tamásét és Rákai Istvánét,⁹ s ezekhez számos fotót, illetve illusztrációt csatolt. Az egyébként tárgyyszerű, mindenféle – akár csak kódolt – szovjetellenességtől, ilyen allúzióktól mentes írások azonban gyors és erélyes kultúrpolitikai beavatkozást váltottak ki: a Szovjetunióra, a magyar külpolitikai érdekeire hivatkozva a már kinyomtatott és terjeszteni kezdett számot bezúzták, és a Trockij-ciklust kihagyván belőle, át szerkesztették és újra nyomtatták. Aligha véletlen, hogy ebben az évben kíséreltek meg akadályokat görgetni a fiatal történésznek, Krausz Tamásnak az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében való elhelyezkedése elé is, méghozzá azzal a vádként ható suttagó propagandával, hogy „trockista”. Szerencsére – a betiltással szemben – ez a káderpolitikai ellenakció már nem sikerült: Krausz az Intézetbe kerülhetett. Ám a történet ma is tanulságos adalék a késő Kádár-kor ellentmondásos viszonyaihoz.)

⁷ Uo. 96. és 113.

⁸ Uo. 94.

⁹ KRAUSZ Tamás: A Jelen és a Jövő képe. Egy elemzés tapasztalatai. (Megjegyzések a Trockij-jelenséghez.) *Mozgó Világ*, 1984/8. 18–24.; RÁKAI István: Trockij és az „útitársak”. *Mozgó Világ*, 1984/8. 32–37.

A Justus Pálnak emléket állító kötet izgalmas szellemi érték, segít a baloldali gondolkodás történelmi fedezetének korszerűsítésében, a mai szocializmusdiskurzusok tudományos alapjai megerősítésében, újraépítésében. A kötet azonban szerkesztési szempontból igen sok kívánnivalót hagy maga után. Nem akarok udvariaskodni: szakmailag ezer sebből vérzik. Okulásul s egyúttal a Justus-textológia és -kutatás előttünk álló feladatainak nyomatékosításául is szóvá kell ezt tenni. A hibákért ugyanakkor aligha tehető közvetlenül felelőssé Jemnitz János, akinek nem állt módjában a szövegek gondozása és az olvasószerkesztői munka elvégzése.

Elhibázott a kötet írásainak már a ciklusba rendezése is: az efféle gyűjteményeket illik a „főhős” eredeti írásaiból készült válogatással nyitni, s ezt követhették volna a kortársak emlékezései, majd a szakmai tanulmányok, függetlenül attól, hogy elhangzottak-e a konferencián vagy utólag születtek. Szomorúan kell tudomásul vennie az olvasónak a riasztóan sok nyelvi, szövegezési, tipográfiai, jegyzetkészítési hibát, a ténybeli tévedéseket és ellentmondásokat, a belső ismétléseket és a feltűnő hiányokat. Justus verseskötetének a címe például hibásan szerepel az 5. oldalon (a *Hét év börtön és harmincnyolc sor* legföljebb a rabságban írt kéziratot fűzetnek lehetett a címe, de nem volt a kezemben), a posztumusz megjelent, harmadik verseskötet címe valójában *Végrendelet*,¹⁰ ezen belül csupán az egyik ciklus kapta a *Hét év...* címet. (Az emlékkötet más pontján [114.] azért végre a helyes cím is említettik.) Jemnitz János – mivel neki magától értetődő – sem a bevezetőben, sem saját tanulmányában nem nevezi nevén Justus történelembölcseleti könyvét, *A szocializmus útját*,¹¹ csak „fasizmus-könyvként” emlegeti, ami persze jogos, de egy efféle – részben ismeretterjesztő, figyelemfelhívó, örökségápoló célú – kötetben hiba. (Igaz, az „Előszó helyett” közlése fölött, a 45. lapon szerepel a könyv címe.) Legalább említésre lett volna méltó Justus igényes ideológiai-politikai broszúrája,¹² amely az SZDP felszabadulás utáni kiűnő sorozatában, a *Szocialista Tudás Könyvtár*ban látott napvilágot.

Egy ilyen, mégoly szerény terjedelmű emlékkötetből nem hiányozhatott volna egy tömör válogatott bibliográfia Justus eredeti műveiről és a vele foglalkozó szakmai írásokról, illetve emlékezésekről. Erre annál is inkább szükség lett volna, mivel – az életmű nyilvánosságbeli „jegelt” halmazállapota ellenére – a rendszerváltozás körül, sőt a közelmúltban is komoly tanulmányok születtek Justus életművéről, elméleti és politikai

¹⁰ JUSTUS PÁL: *Végrendelet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 215 p.

¹¹ JUSTUS PÁL: *A szocializmus útja. (Az osztályháború új feltételei)*. Népszava, Budapest, 1945. 183 p.

¹² JUSTUS PÁL: *Mi a szocializmus?* Népszava, [Budapest, 1945.] 23 p.

munkásságáról; ezekről nem csupán bibliográfiai, hanem tudományos értelmezési vonatkozásban, hivatkozásokban sem látszik tudomást venni a 2008-as kötet, nemhogy reflektálna rájuk.¹³ A gondos szerkesztéssel kiszűrhető hibák között említem, hogy Gyarmati György – egyébként pontos és „fájdalmas” – tanulmányában Illyés Gyula elhíresült verséből (*A magánszorgalmú kutyák*) rontottan, „önszorgalmú kutyaként” idéztetik s lesz azonnal agyon is csapva a találó metafora (160.). Számos rövidítés, betűszó nincs feloldva az első előfordulásnál sem, olykor hiányzik az indexált lábjegyzet (például 144.), s több magyarázó jegyzet is elkelt volna. A tájékoztató célú és a továbbkutatást segítő-ösztönző korrekt adatközlés azért is fontos, mert számos hibás információ van forgalomban; például az egyébként megbízható és széles körben használt, idézett szociáldemokrata kézikönyv szócikke¹⁴ szerint Justus 1948-ban elnöke lett volna a Magyar Rádiónak (holott „csak” alelnöke), s 1956 tavaszán szabadult volna a börtönből, ami pedig „már” 1955-ben megtörtént (így is súlyos törvénysértésként, brutális szellemi, egészségügyi és politikai következményekkel az áldozatra nézve).

Jócskán van tehát teendő, *igényes munkát követelő szakmai feladat* Justus Pál munkásságának tudományos feltárása, kritikai recepciója és – nem kanonizáló célú – népszerűsítése terén. Elvégre mégis csak az 1928–1948 közötti magyar baloldal egyik legnagyobb formátumú, eredeti

¹³ Csak futólagos s bizonyára hiányos bibliográfiaként: STANDEISKY Éva: A kultúra kérdései a Szocializmus című folyóiratban. IV. A népi demokratikus forradalomban. In: VASS Henrik–SPOS Levente (szerk.): *Műveltség, művészet, munkásmozgalom. Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiből*. Népszava, Budapest, 1982. II. k. 171–187. és 193–194.; TŰTŐ László: Justus Pál társadalomfilozófiai nézetei. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1986/5–6. 690–737. (változatai: Justus Pál „Szocializmus”-korszaka. In: KISS Endre–TŰTŐ László /szerk./: *A magyar gondolkodás 1944 és 1948 között*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 188–234.; Egy radikális szociáldemokrata. *Eszmélet*, 20. sz., 1993. december 104–124.); POROSZ Tibor: Justus Pál forradalmi szocializmusa. *Valóság*, 1987/8. 53–65. (bővebb változata: Justus Pál teoretikus munkássága. In: KISS Endre–TŰTŐ László /szerk./: i. m. 133–187.); STANDEISKY Éva: *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt irodalompolitikája 1945–1948*. Kandidátusi disszertáció. Kézirat, Budapest, 1986; STANDEISKY Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948*. Kossuth, Budapest, 1987; MOLNÁR János: *A Szociáldemokrata Párt irodalompolitikája 1945–1948*. Kossuth, Budapest, 1987; ZÁGORY Edit: „Szocializmus” 1945–1948. In: KISS Endre–TŰTŐ László (szerk.): i. m. 107–132.; K. HORVÁTH Zsolt: A munkáskalokagathia pillanata. Költészet, társadalomkritika és munkáskultúra egysége: Justus Pál és a Munka-kör. *Café Babel*, 56–57. sz. (2008.) 141–153.; HUBAI László: Szociáldemokraták a demokráciáról 1944–1947. *Múltunk*, 2008/4. 134–147.; K. HORVÁTH Zsolt: Szubkultúrák forrásvidékén. Népi kultúra, munkáskultúra és baloldali közösségiség Vajda Lajos életműve körül. *Fordulat*, 7. sz. (2009. december) 47–64. Néhány új szemponttal és adalékkal bővíti a teoretikus és politikus Justus portróját, illetve a munkásmozgalmon belüli megítélésének históriáját HAJDU Tibornak a Justus-kötetről írott alapos ismertetője. *Századok* 2010/1. 235–238.

¹⁴ JEMNITZ János: Justus Pál. In: VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 400–401.

szellemiségű és kortársai szerint varázsos karakterű teoretikusa volt, 1945 után az SZDP vezetőségi tagja, fő ideológusa és kultúrpolitikus, a *Szocializmus* tényleges szerkesztője. Abba a kreatív tehetségű baloldali intellektuel-politikusi sorba illeszkedik, amelyet a 20. század első felében a szociáldemokrata Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond és Mónus Illés, illetve a kommunista Lukács György, Révai József és Molnár Erik fémjeléz – még ha itt és most nem mérlegeljük is tovább szerepüket. Bőven van még mit kutatni Justus franciaországi éveiről, publikációiról. Össze kellene gyűjteni 1945–1949 közötti parlamenti, pártkongresszusi és pártközi egyeztetőbizottsági felszólalásait, valamint stencilezett szociáldemokrata sillabuszait, amelyeket a szociáldemokrata pártnapok előadói számára készített. Előbb-utóbb talán – a jogörökös engedélyével – hozzáférhető, netalán publikus lehet börtönnaplója is. Elodázhatatlan Justus publikációi és a róla szóló szekunder irodalom megbízható repertóriumának összeállítása és nyilvánosságra hozatala. Akár melléklete lehetne ez a remélt munka egy, a jelenleginél alaposabb, gazdagabb, *szakmailag reprezentatív válogatásnak*, amely az *Együtt*, a *Munka*, a *Szocializmus*, a *Népszava* és más folyóiratok, lapok hasábjain 1927 és 1949 között megjelent gazdag tanulmányírói, bölcséleti és publicisztikai termésből állna össze, együtt az 1942-es könyvvel és a kéziratban maradt jelentős írásokkal, a jegyzőkönyvekből rekonstruált beszédekkel.

Ha „csak” annyi lenne az érdeme a 2005-ös konferenciának és a 2008-as kötetnek, hogy felkeltette egy igényes Justus-kiadás igényét, már megérte. De ennél jóval többet köszönhetünk neki: ráirányította a figyelmet erre a szélesebb közvéleményben s így a baloldalon is alig ismert kítűnő személyiségre, akiért emberileg is rajongtak kortársai. A kötet – továbbá – napjainkban „váratlan” időszerűséggel tudatosította: a magyar szociáldemokrata mozgalom baloldali, úgynevezett forradalmi szocialista szárnya (Justus önmagát is ide sorolta, s az irányzat önelnevezése volt ez) nem intézhető el a „kommunistáknak behódoló”, az „áruló”, a „kriptokommunista” jelzőkkel, ahogy ez olykor még a progresszióon belül is használatos velük kapcsolatban. Tévedései, súlyos következményekkel járó, történelmileg felelőtlennek bizonyuló döntései e csoport – még etikus – képviselőinek is voltak, illetve lettek, de – például és főleg – Justus szellemi, politikai és morális öröksége számos eleven, maradandó és példászerű művet, illetve tapasztalatot is magába foglal. Durva hiba a baloldali mozgalmak és eszmék történetét kutatva, ha – Krausz Tamás 1984-es kicenzúrázott tanulmányát idézem – összekeverjük az elemzendő személyiség vagy irányzat „elméleti és politikai-szociológiai vizsgálódásának gyakran eltérő logikáját és történelmi irányát”, illetve „amikor a kutató vagy az érdeklő-

dő, tájékozódni akaró olvasó az »elutasítás« és az »igazolás« természetlen végletei között szemléli a marxizmuson belüli áramlatok együttélésének és harcának történetét”.¹⁵ Ennek a vétségnek, illetve e módszertani-szemléleti hiba elkerülésének – szerintem – van utólagos, a jelenkori örökségdiskurzust minősítő szakmai és etikai következménye is. Ezért is olyan rokonszenves Fejtő Ferencnek a konferenciához küldött, a Justus-kötet elején közölt rövid 2005-ös levele: „Palit nagyon szerettem és becsültem mint igazi marxista szocialistát, még ha sokszor nem is értettem vele egyet, de kellemesen disputáltunk, és írásaiból is sokat tanultam. [...] Igaz ember volt, igaz zsidó, igaz magyar, igaz európai, igaz világpolgár, igaz forradalmár a szó leghumánusabb értelmében. »Fehérek közt egy európai« – ahogy József Attila mondta Thomas Mannról.”¹⁶

A Jemnitz János kezdeményezte összeállítás rákényszeríti olvasóját arra, hogy a 21. század második évtizedének küszöbén, megannyi trauma után elméletileg és történetileg is újragondolja a szocializmus világnézetét, értékrendjét és projektjét. Abban – enyhén szólva – nem lett igaza Justusnak, hogy „a szocialista társadalom kiharcolása [...] a ma élő generáció feladata”. De abban annál inkább, hogy a hiteles baloldal nem mondhat le e célról, a (megannyira átalakuló, innovatív) kapitalizmus rendszerének folyamatos kritikájáról és meghaladásáról. S hogy – ennek érdekében is – újra és újra fel kell tegyük a kérdést: mi is a szocializmus; illetve hogy vajon „»érvényes-e« a marxi elmélet ma is, amikor már egészen mások a társadalmi viszonyok, mint amelyek között keletkezett”.¹⁷ Justus politikus létére is – szokatlanul – megmaradt kritikai értelmiséginek. Pártelkötelezettségében is képes volt – nem tévedésektől mentesen, de – az intellektuális szigor szándékával elemezni. Ahogy könyve 1942. május 1-jén kelt előszavában írta: „Az utolsó két évtized szocialista elméletének kopár területére visszatérve, szomorúan kell megállapítanunk, hogy a legnagyobb rombolást, a legtöbb hamisítást nem az ellenségek, hanem a »hívek« végezték. Az őskereszténység nagy tragédiája, amelyet Polányi Károly 1912-ben jósolt meg a szocializmusra is, csak általuk teljesülhetett be. Másodszer lett a »lázadó rabszolgák harci vallásából – egyház és államvallás«. Így érthető e sorok írójának az a formailag ellentmondó, lényegileg azonban elég következetes magatartása, hogy az antimarxisztákkal szemben marxista, a marxistákkal szemben – híven a »moi, je ne

¹⁵ KRAUSZ Tamás: i. m. 19.

¹⁶ Fejtő Ferenc levele Jemnitz Jánosnak. In: JEMNITZ János–SZÉKELY Gábor (szerk.): *Justus Pál*. I. m. 9.

¹⁷ JUSTUS Pál: Előszó Marx és Engels válogatott tanulmányainak I–II. kötetéhez. In: JEMNITZ János–SZÉKELY Gábor (szerk.): *Justus Pál*. I. m. 34.

suis pas marxiste» tradíciójához – nem-marxista volt. Az itt következő és a tudományosság igényével fellépő tanulmány tehát minden irányban kritikus, nincs tekintettel egyéni vagy pártelfogultságokra, még a legszűkebb körben könnyen elérhető népszerűsége sem. Nem azért, mint ha nem volna meggyőződve a marxi tétel érvényességéről, hogy az elmélet csak akkor lesz anyagi erővé, ha a tömegeket megragadja. Viszont az elmélet csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha minden melléktekinet nélkül leleplezi a múlt teoretikus bűneit és kíméletlenül kiküszöbölve az elavult és hasznavehetetlen elemeket, az adott valóságot próbálja összefogni. [...] Talán tovább kellett volna érlelni és csiszolni az egészet, de türelmetlen vagyok. Adósságnak egy részét rovom le, elkésve, elégedetlenül önmagammal és osztályommal szemben. Sem egyéni, sem tudományos, sem a szó szűkebb értelmében vett politikai hiúság nem vezet, bár nem volt könnyű tőlük megszabadulnom. Szívesen adnám át névtelenül e kísérletet azoknak, akik számára készült, de nem tehetem. Vállalni kell a névnek a tanulmányt, s tanulmánynak a nevet. Mindkettő szerénységet tanult az ellenforradalom huszónhárom éve alatt: semmi mást nem akar, mint – Sorel szavával – osztályát érdektelenül szolgálni.”¹⁸

Agárdi Péter

Ellenkormányzás*

A Magyar Országos Levéltár által útjára indított forráskiadvány-sorozat újabb darabja Baráth Magdolna szerkesztésében 2009 év végén jelent meg. *A Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7.–1958. január 25.* címmel nyomdába került vaskos kötet egyszerre ábrázolja a forradalom és a szabadságharc utóvédharcait és a Kádár-

¹⁸ JUSTUS PÁL: *A szocializmus útja*. I. m. 6–8., illetve JEMNITZ JÁNOS–SZÉKELY GÁBOR (szerk.): *Justus Pál*. I. m. 46–47. Az eredeti szöveget abból a példányból idézem, amelyet Justus Lukács Györgynek ajánlott: „Lukács György elvtársnak, a legnagyobb élő magyar marxistának, kíméletlen kritikát kérve.” (A kötet az MTA Lukács Archívumában található.) A „kíméletlen”, de a két baloldali teoretikushoz egyaránt méltó, kölcsönös okulásul és távlatos tanulságul szolgáló kritikát persze megkapta (*Társadalmi Szemle*, 1946/2. 146–152.); Lukács bírálataiban egyébként 65 év után is látok jogos érveket. Persze Justus maga szintén vitakozott későbbi írásaiban a *Társadalmi Szemlével*, több esetben magával Lukáccsal is, akinek korábbi munkái egyébként – mindenekelőtt a *Történelem és osztálytudat* –, erősen hatottak az ő munkáira, például *A szocializmus útjára*. Azután 1949-ben Justus börtönbe, Lukács pedig – ideológiai perben – anatómia alá került.

* *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7.–1958. január 25.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: BARÁTH Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. 1247 p.

rendszer kiépülésének első időszakát. A minisztertanácsi és az MSZMP-iratoknak az ismerete eddig is alapvető elvárás volt a jelenkorral foglalkozó kutatóktól, történészektől, hiszen az azonos időszakról szóló források párhuzamos elemzése, az információk összevetése kiegészíti, bővíti ismereteinket. A fenti időszak pártiratai, az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei (1956. december–1957. június) már lassan két évtizede a könyvesboltokba kerültek, sőt az MSZMP budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei (1956. november–1957. május) is megjelentek, de a végrehajtó hatalom legfelső intézményének iratait eddig csak a MOL kutatótermében lehetett megtekinteni.

A kiadvány követi a sorozat korábbi darabjainak szerkesztési elveit, a bevezető után kronologikus sorrendben követik egymást a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvei. Baráth Magdolna bevezető tanulmánya történelmünk egyik legizgalmasabb és legkevésbé tisztázott pillanatával foglalkozik. Az újabban feltárt forrásokra hivatkozva elemzi a kormányfő kiválasztásának körülményeit, a kormány létrejöttének alkotmányossági hiátusait, a kormány személyi összetétele körüli archontológiai problémákat, az egyes minisztériumok és főhatóságok átszervezésére vonatkozó javaslatokat, a kormányzati struktúra változásait. A bevezetőben külön fejezet szól a kormány programjáról, a politikai és gazdaságirányítási rendszer átalakítására tett kísérletekről. A harmadik részben a kormány döntéseit, tevékenységét elemzi a szerző. Nem zsúfolta össze a korszakra vonatkozó – mostanra egyre jelentősebb – szakirodalom megállapításait, nem kívánta az időszak részletes összefoglalását adni, hanem kiragadott csomópontokat, problémaköröket, amelyek a Kádár névvel jelzett első kormány megalakulását, működését leginkább jellemezték.

Így tanulmányában Baráth Magdolna felhívja a figyelmet arra: a kormányzati és a pártfunkciók összefonódása az ügyek megvitatásánál párhuzamosságokhoz vezetett, mert amit az Ideiglenes Intéző Bizottságban (IIB) vagy az Ideiglenes Központi Bizottságban (IKB) elkezdtek tárgyalni, azt a Minisztertanács ülésein folytatták, és fordítva (22.). Több esetben a kormány üléseiről készített jegyzőkönyvekből ellenőrizhetjük, hogy milyen viták folytak előzetesen a párt vezetőtestületeiben, és a kormány üléseinek napirendi pontjai hogyan bukkannak fel a régi-új párt ülésein. A kormánynak kezdetben nem volt valódi társadalmi bázisa. A párt szétesett, így a kommunista testvérpártok politikai és gazdasági segítségnyújtása, valamint a szovjet katonai jelenlét mellett a Kádár-csoport csakis arra számíthatott, hogy az állami pozíciók megszerzésével biztosíthatja magának a túlélést. A november 4-ét követő pár napban az állami, kormányzati funkciók és az ott meghozott döntések miatt a miniszter-

tanácsi ülések jelentették a valódi döntéshozatal színterét. (A diktatúra helyreállításának e kezdeti szakasza paradox módon egy parlamentáris demokrácia működési modelljéhez hasonlított, hiszen a végrehajtó hatalom – amelyet továbbra is egy szűk pártcsoport uralt ugyan, de – visszakerült a kormány üléseire.) Az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) teljesen széthullott az október végi feloszlattal, így november elején az egyedüli hatalmi központ a kormány volt, amely a Parlamentben tartotta üléseit. Az akkor (ismét) uralomra került nomenklatúra egy centrumba tömörült, és a személyek azonossága miatt nem volt éles határvonal a kormányzat és a később éledező párttestületek fórumai között. A Kossuth tér és a Nádor utca 28. sz. alatti pártépület között ingáztak a párt- és állami vezetők, és ahogy szerveződött a párt, a döntések színterei is gyakran összemosódtak, hiszen sokszor óránként követték egymást a kormány és az IIB ülései.

A kormány összetételének, illetve a kormányfő személyének kiválasztásakor Moszkvában több változat is megfogalmazódott. November 3-án Kádár elfogadta Hruscsov javaslatát mind a katonai beavatkozás, mind miniszterelnöki megbízatását illetően. Baráth részletesen bemutatja, hogy a későbbi kormányzat milyen zavaros körülmények között állt fel. A kormány tagjainak többsége csak a november 4-én reggel elhangzott felhívásból, rádión keresztül értesült kormányzati megbízatásáról. Rádásul teljesen összekeveredtek a hatalmi ágak különállását megtestesítő szimbolikus funkciók, hiszen három hónapig egy kormánytag, a kereskedelmi ügyekért felelős Rónai Sándor töltötte be az országgyűlés elnöki tisztét is. A kormány mellözte az államfői jogkört gyakorló testületet, a Népköztársaság Elnöki Tanácsát (NET), s csupán annak elnöke előtt esküdött fel. Baráth tanulmányában – eddig kevésbé ismert orosz levéltári forrásokra hivatkozva – olyan új információkat közöl Dobi István szerepéről, amelyekből kiderül: Dobi a Nagy Imrének adott kormányfői megbízatás visszavonásával nagy segítséget nyújtott az új kormány legitimációs problémáinak leküzdéséhez (9.). Ugyanakkor a Minisztertanács november 10-i ülésén Dobi bejelentette: Nagy Imre utolsó kormányának kinevezési okmányát meghamisították, mert azt sem ő, sem Kristóf István (az Elnöki Tanács titkára) nem írta alá (44.). A NET alkotmányosértő határozata, amely az államigazgatás legfelső szervének nyilvánította a Kádár-kormányt, szintén közjogi nonszensznek minősült csakúgy, mint az a végül megvalósuló különleges irányítási struktúra, amely szerint a kormányban nem voltak klasszikus értelemben vett miniszterek, csak kormánytagok, akik egyes ügyekért feleltek. Ez egyfajta szervezettörténeti unikum, ilyenre sem a korábbi, sem a későbbi időszakban nem volt példa. Annak a kérdésnek a megválaszolására pedig, hogy végül is mikor alakult

meg valójában a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nevet viselő első Kádár-kormány, Baráth sorra vette a korabeli forrásokat (*Népszabadság*, *Magyar Közlöny*, a NET határozata), és megnézte azt is, kik vezették az egyes tárcákat. A szerző egyenként megvizsgálja az egy-egy ágazat irányítása kapcsán felmerült neveket, majd megállapítja, hogy a nyolc kormánytagból csak ketten nem voltak „újjak”, a többiek már a Rákosi-korszakban is töltöttek be miniszteri pozíciókat.

Gazdasági (és politikai) téren az új hatalom számára a legnagyobb kihívást a munkástanácsok és az állandósuló sztrájk miatt fellépő válság jelentette. A lakosság hangulata kifejezetten ellenséges volt a kommunisztákkal és a szovjetekkel szemben, rossz volt a közbiztonság, sokan éheztek, élelmiszer-, tüzelőanyag- és áruhiány volt Budapesten. A kormány legégetőbb feladatai közé tartozott a közigazgatás beindítása, a romok eltakarítása, az élelmiszer-ellátás és a közbiztonság biztosítása, illetve a halottak eltemetése. A Minisztertanács november 13-i ülésén (51.) még az üzemi munkástanácsok megalakításáról határozott. Csakhogy az egy nappal később létrehozott Nagy-budapesti Központi Munkástanács (KMT) az új kormány számára veszélyes politikai (ellenhatalmi) tényezővé vált, amellyel ugyanakkor együtt kellett működnie a sztrájkok beszüntetése érdekében. A legtöbb üzemben november 20-án újra megindult a munka. Másnap a KMT kísérletet tett az Országos Munkástanács megalakítására, de a kormány kérésére ezt a szovjetek katonai erővel megakadályozták. A többszöri sikertelen tárgyalások végül december elején a KMT és a többi nem üzemi munkástanács betiltásához vezettek. Közben a kormány rendelkezett a munkabérek kifizetéséről és rendezéséről (72.), a gazdasági természetű ügyek előzetes előkészítése érdekében pedig létrehozta a Gazdasági Bizottságot (58.). November végén felmerült, hogy a MÁV, a Posta és a villamosvasúti közlekedés dolgozói számára is engedélyezik a munkástanácsok alakítását (71.), azonban december elején már „ellenforradalmi cselekménynek” minősítették azon munkástanácsok tevékenységét, amelyek gazdasági vezetőket távolítottak el (91.). A december 8-i salgótarjáni vérengzés reakciójaként újból meghirdetett sztrájkra a kormány a statárium kihirdetésével válaszolt, és megkezdődtek a letartóztatások.

A korszakra jellemző (fogalmi) káoszt jól jelzi, hogy nem tudjuk eldönteni: pusztán elírás történt, vagy a később „ellenforradalomnak” elnevezett esemény elleni fellépést minősítette 1956. december végén a kormányzati álláspont „forradalomnak”. Ugyanis a Minisztertanács december végén a „forradalmi események” során meghalt személyek hozzátartozóinak segélyezéséről hozott határozatot. (145.) (Esetleg október

30-tól, vagy november 4-től, vagy már október 23-tól zajlott az „ellenforradalom” elleni forradalmi harc?) Mindenesetre egy 1957. januári végi minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve értékmentes, semleges jelentéstartalmú szóösszetétellel írta körül a közelmúltat, hiszen az „október 23-át követő eseményekről” tett említést (186.). Az év utolsó hónapjára a kormány érezhetően megerősödött, mert míg novemberben a megmaradás, a megerősödés, a lavírozás jellemezte működését, december közepétől már nyíltan felvállalta a konfrontációt ellenfeleivel (elsősorban a munkástanácsokkal), és az ígéretések helyett előtérbe került a megfélemlítés. A forradalom bukását követően a régi-új pártvezetés célja az elrettentés és a társadalmi szolidaritás megtörése volt, ezért a hatalom az újabb (fegyveres) konfrontációra is felkészült. Decemberben, advent heteiben, vidéken éppúgy, mint a fővárosban, sortüzeket vezényeltek a tüntetőkre. (Budapest mellett Miskolcon, Egerben, Gyulán, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen, Tatabányán, illetve Salgótarjában lőttek karhatalmisták a tüntető tömegbe.) A statáriális bíróságok ítéletei, a karhatalmista, „pufajkás” csoportok garázdálkodásai a megtorlás és a terror légkörét alakították ki. 1957 elejére a forradalom „utóvédharcait” a röpcédulázásokon, falfirkálásokon túl már „csak” a néhány illegálisban szerkesztett, sokszorosított lap, illetve az Írószövetségnek, az Újságíró Szövetségnek, az üzemi munkástanácsoknak a demonstratív kiállása, pusztá léte, valamint a sztrájkok, a tüntetések, az elhurcoltak családtagjait segítő konspiratív adománygyűjtések jelentették. A tavasz kezdetére a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) „csendes” terjedése már inkább a hatalom, mint a társadalom cselekvőképességét jelezte, hiszen újabb nagyszabású letartóztatási hullám következett, csaknem 6000 embert vettek őrizetbe. A börtönök annyira megteltek, hogy a Nagy Imre első miniszterelnöksége idején, 1953-ban felszámolt internálótáborokat is újból üzembe helyezték.

A gazdaság rendbetétele mellett a kormányzat megkísérelte átalakítani a politikai struktúrát is. A kezdetben még törvényesnek elismert forradalmi és nemzeti bizottságok működését a Minisztertanács november 19-i ülésén (60.) azért bírálták, mert a kormány szerint ezek túllépték hatáskörüket és központi szervet alakítottak, így azokat Münnich Ferenc – saját hatáskörben kiadott – határozatában december elején megszüntette. A többpártrendszerű politikai berendezkedés mint alternatíva, illetve az, hogy az MSZMP politikai platformján álló pártokat bevonják a kormányzatba, novemberben és decemberben a párt vezető testületeiben több alkalommal felmerült, de az „egységfrontkormány” felállítását egy új kormányprogram kidolgozásával kapcsolták össze. A kormány-

nyilatkozat tíz fejezetbe csoportosította ugyan a legfontosabb tennivalókat, de továbbra is alapjában két kérdés megoldása volt az elsőrangú feladat: a hatalom megszilárdítása és a gazdasági károk felszámolása. A gazdaság talpraállításának legfontosabb elemei közé tartozott a széntermelés növelése, a magán- és kisipari szövetkezetek tevékenységének kiszélesítése, a béremelés, illetve a kiemelt bérezés bevezetése, a felmondási járandóság biztosítása, a társadalombiztosítási járulék folyósítása, s ezeknek az intézkedéseknek az életszínvonal emelését kellett szolgálniuk. A gazdaságirányításban a túlzott központosítás csökkentése volt a cél. A kormány népfrontosításának programja viszont 1957 februárjára, ahogy a hatalmi koncentráció folyamata előrehaladt, fokozatosan lekerült a napirendről.

1957. április elején Marosán György, a KB adminisztratív titkára, visszatekintve a kormányzat első hónapjaira, a budapesti kerületi ideiglenes intéző bizottságok elnöki értekezletén így fogalmazott: „A világon még soha ilyen népszerűtlen kormány nem volt, mint a Kádár-kormány. Mi csak parancsolgattunk, de adni nem tudtunk. Lényegében a helyzet az, hogy a mi tekintélyünk pillanatnyilag nem népszerű. [...] A kormányzatnak erősnek kell lenni, január közepétől a lassan fejlődő párt támasztotta alá a kormányt, s ha a kormánnyal szemben a helyzet megváltozott, az a párt jó munkáján nyugszik. Ha a párt visszaserzi azt, amiért megy a harc, akkor minden kormányzati kérdést meg tudunk oldani.” Marosán jól érezte, hogy 1957 tavaszára, a sikeresnek minősített május elsejét követően, s még inkább a június végi országos pártértekezlet idejére lezárult a hatalom megszilárdításának első, ideiglenes időszaka. Ekkortól megindult a nagyobb politikai perek előkészítése, döntöttek a népbírói tanácsok létrehozásáról, a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának felállításáról is.

A szerkesztő gondos és alapos munkát végzett. A kötet összesen 52 ülés jegyzőkönyvét tartalmazza, amelyek elsősorban a diktatúra helyreállításának időszakát mutatják be, a megtorlást irányító szervek szemszögéből. A Minisztertanács üléseiről készített jegyzőkönyveket a szerkesztő az ülések időrendi sorrendjében, teljes terjedelmükben adja közre. Az egyes ülésekre benyújtott „fontosabb” előterjesztéseket – az adott jegyzőkönyv mellékleteiként – ugyancsak teljes terjedelmükben közli, más esetekben tartalmukat jegyzetben ismerteti. Míután a több mint 1200 oldalas kiadvány terjedelmi határait nem lehetett a végtelenségig bővíteni, érthető, hogy az előterjesztések mindegyikét nem válogatta be a szerkesztő, de esetleg elgondolkodhatott volna azon, hogy a jegyzőkönyveket – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – két kötetben jelentessék meg. Ez esetben az előterjesztésekről készített mutatóval, illetve a napirendi pontok tárgy-

mutatójával (a tartalomjegyzék tulajdonképpen napirendi jegyzékként használható), esetleg a földrajzi nevek regiszterével, táblázatokkal (a minisztertanácsi ülésen megjelent miniszterek), faksimilék közreadásával, a kormánytagok fotóival is bővíthető lett volna a kiadvány.

A szerkesztő – nagyon helyesen – nem betűhív, hanem szöveghű közlésre törekedett, csupán helyesírási korrekciókra vállalkozott, a dokumentumok esetében pedig szövegkritikai és magyarázó jegyzeteket alkalmazott. Ez utóbbiakra szükség is van, mert a napirendi pontok, illetve a tárgyalt témák igen jelentős részénél a téma megjelölése mellett csak rövid utalás olvasható arra vonatkozóan, hogy a kormány az előterjesztést vita nélkül elfogadta, vagy levette a napirendről, vagy a jelentést tudomásul vette, így magyarázó jegyzetek nélkül több esetben értelmetlen szöveghalmazt kellene az olvasónak böngésznie. A most közölt dokumentumok úgynevezett határozati jegyzőkönyvek, amelyek nem tükrözik a miniszterek véleményét, személyes viszonyukat a tárgyalt témához, így kissé „szárazabb”, kevésbé életszerű, mint például a fent már említett MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. (A határozati jegyzőkönyvekben a meghívottak és a hozzászólók, a napirendi pontok és a határozatok szerepelnek, míg a szerkesztett jegyzőkönyvek az egyes hozzászólásokat is tartalmazzák, megőrizve az eredeti szófordulatokat.)

Baráth nem próbál az '56-os forradalom után kialakult történelmi helyzet „nagy” kérdéseire megfelelni – ez itt nem is feladata –, nem kísérli megválaszolni azt, hogy az új magyar vezetés megtett-e mindent, amit megtehetett az ország anyagi, erkölcsi veszteségeinek minimalizálására, tett-e kísérletet mozgásterének bővítésére, vagy megelégedett a „túléléssel”, és célja csupán a hatalom megszerzése és megtartása volt. A recenzió szerint Kádáréknak – a közvetlen szovjet irányítás mellett – a részben apátiába süllyedő, részben a forradalom utóvédharcait vívó magyar társadalom csupán annyiban volt fontos, amennyiben befolyásolta hatalma megszilárdítását. A szovjet katonai és politikai segítséggel, az alkotmányos előírások megsértésével, a törvényesen kormányzó Nagy Imre-kormány elűzésével hatalomba emelt, rendkívül csekély társadalmi támogatottságú csoport kormányzati szerepvállalását a forradalom leverése miatt elkeseredett, kilátástalan és reményvesztett kortársak hazaárulásnak tartották. Hiába nevezte egy csoport önmagát 1956 novemberétől Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának; hiába próbálták Kádárék az alkotmányossági és törvényességi hiányokat utólag orvosolni; a kötet utolsó dokumentumában Csergő János, a kohó- és gépiparért felelős kormánytag a Minisztertanács tagjai nevében hiába mondott köszönetet Kádár Jánosnak példamutató és fáradhatatlan munkájáért, amelynek

eredményeként „az ország politikailag és gazdaságilag gyorsan konszolidálódott” (1173.) – a végrehajtó hatalom csúcsán egy (sikeres) puccskíséret szereplői álltak. Tudjuk, hogy a hatalomra jutás módjától függetlenül azt illeti a kormány megnevezés, aki a végrehajtó hatalmat gyakorolja, a kormányzati pozíciókat birtokolja. Mégis, a köznyelv több esetben felcímkezte az ilyen és ehhez hasonló kormányzatokat, s ezt a történetírói kánon is sokszor átvette. Így volt ez az 1905–1906-os Fejérváry Géza testőrparancsnok darabontkormányával, vagy a norvég Vidkun Quisling bábkormányával. Ha Nagy Imre-kormányát törvényesnek és legitimnek tartjuk, és az 1956. október 23-án kezdődő eseménysort forradalomnak, akkor az ennek megbuktatására szerveződő mozgalmat joggal nevezhetjük ellenforradalomnak, s a képviselőjükben fellépő csoportot ellenkormánynak. Ebben az esetben „Kádár János ellenkormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei” cím is kerülhetett volna a kötetre.

Krabulcsán Zsolt

Időszerűtlenül?*

2009. március 20-án az ELTE Kelet-Európa Története Tanszéke és Ruzsisztikai Központja nemzetközi konferenciát rendezett a magyarországi Tanácsköztársaság történetéről. Jelen kötet ennek a konferenciának az előadásait közli az elhangzás eredeti nyelvén, angolul vagy magyarul.

Az olvasóban nyomban felötlik a kérdés: vajon időszerű-e napjainkban a könyv témája? Első pillantásra úgy tűnik, a jelenlegi szellemi-politikai környezet egyáltalán nem kedvező a magyar kommun tárgyalására. Hiszen a kötet szerzői és szerkesztői kifejezetten szembemenetelnek azzal a mind a publicisztikában, mind a pszéudotudományos történetírásban mindinkább eluralkodó tendenciával, amely kitagadja a baloldalhoz fűződő eszméket, eseményeket, jelenségeket és személyiségeket a magyar történelemből, „idegennek”, „nemzetietlennek” minősítve azokat. Véleményünk szerint éppen ezért nagyon is aktuális egy olyan könyv, amelyik azt mutatja be, hogy a Tanácsköztársaság minden hibája és hiányossága ellenére szerves része a magyar történelemnek, beletartozik annak fejlődési vonalába. Sőt, egy szinte reménytelen helyzetben, a világháborús vereséget és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követő

* KRAUSZ Tamás–VÉRTES Judit (szerk.): 1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. L' Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010. 283 p.

1918–1919-es kataklizmában a magyar nemzeti érdekeket képviselte. Végtére is tudomásul kell venni, hogy az egymást követő és tagadó Károlyi–Kun–Horthy-kormányzatok közül egyedülálló módon a kommün hadserege védte fegyverrel a történelmi Magyarország még megmaradt területeit. „Ezért olyan nyugtalanító a Tanácsköztársaság, hiszen olyan volt, amilyen, de tagadhatatlanul volt. És ez elviselhetetlen.” – szögezte le Tamás Gáspár Miklós. (283.)

A könyv tematikája éppen azért aktuális, mert a jelenleg zajló jobb- és szélsőjobboldali eszmei offenzíva idején egyedi, lázadó és polgárpukkasztó hangon szólal meg, „csak azért is” üzenettel, mindenkinek, akit illet...

A kötet tizenegy tanulmánya – némi önkényességgel – három vonulatra osztható. Ormos Mária, Hajdu Tibor, Krausz Tamás, Christopher Ford angol történész és Ljudmila Bulavka orosz kutató a nemzetközi politikai és ideológiai összefüggéseket tárják fel; André Mommen belga közgazdász, Gareth Dale angol politológus, Vörös Boldizsár és Kende János a belső gazdasági és szellemi tényezőket elemzik; Pók Attila és Tamás Gáspár Miklós írásai a Tanácsköztársaság utóéletével foglalkoznak.

A nemzetközi politikai összefüggések alapján nyilvánvaló, hogy a magyar kommün létrejöttében nagy szerepet töltött be a történelmi Magyarország romlása és birtokállományának eleddig elképzelhetetlen összezsugorodása miatt eluralkodott nemzeti kétségbeesés és reménytelenség.

A szomszéd államok – Ausztria kivételével – 1919 január végéig elfoglalták az általuk kiszemelt magyarországi területek legnagyobb részét, a belgrádi katonai konvenció semmibevételével. A magyar közvélemény már ezen veszteségek következtében is fájdalmas sokkot élt át. S még inkább elmélyítette a nemzeti trauma érzetét a jövő teljes bizonytalansága, és különösen két megválaszolatlan kérdés: voltaképpen mi várható még a csonkulásban, meddig akarnak behatolni a magyar államtestbe a szomszéd hadseregek, s vajon a megszállással kialakult demarkációs vonalak azonosak lesznek-e majdan a végleges határokkal?

A francia fővárosban a békeszerződéseket előkészítő bizottsági tárgyalásokon történtek sem voltak éppen biztatóak. Március 14-én elfogadták a leendő csehszlovák, március 18-án a román és a jugoszláv határokat. Mind a kívánt területek nagy részének elfoglalása, mind a határok kijelölése *megelőzte* a Tanácsköztársaság létrejöttét. Tehát alaptalan és a történelemhamisítással egyenlő azon állítás, hogy Trianon büntetést jelentett a magyar kommünért.

Burgenland ügye volt az egyetlen olyan kérdés, amely már a Tanácsköztársaság kikiáltása után dőlt el. Bár az osztrák kormány felhasználta Nyugat-Magyarországra támasztott igénye alátámasztására a kommünt,

a javára szóló döntésben nem ez volt a meghatározó mozzanat, hanem az antant nagyhatalmak és különösen Franciaország óhaja egy életképes Ausztria megteremtésére. A cél egy olyan Osztrák Köztársaság létrehozása volt, amely megáll a maga lábán és nem törekszik a Németországgal való egyesülésre. Clemenceau miniszterelnöknek tulajdonították azt a mondást, hogy „Ausztria az, ami megmaradt”. Franciaország azonban mindenképpen meg akarta akadályozni, hogy ez a „maradék” a maga hétmillió német ajkú lakosával Németországhoz csatlakozzék. Az Anschluss elkerülése végett viszont kárpótolni kellett az alpesi köztársaságot a Csehszlovákiához csatolt Szudéta-vidékért és az Olaszországnak átengedett Dél-Tirolért. Kézenfekvőnek kínálkozott kártérítés gyanánt a szintén vesztes Magyarországhoz tartozó Burgenland átengedése a maga 75 százaléknyi német, 15 százaléknyi horvát és 8,4 százaléknyi magyar népességével.

A Károlyi-kormány antantorientációjának kudarcra nyilvánvalóvá tette, hogy külpolitikai irányváltásra van szükség – Párizs helyett Moszkva, a bolsevik Oroszország felé kell fordulni. Az is kétségtelennek tűnt, hogy ezt a váltást csak a Kommunisták Magyarországi Pártja képes egyik napról a másikra végrehajtani, együttműködve a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal. Nyilvánvaló volt az is, hogy a KMP nem éri be külpolitikai fordulattal, hanem oroszországi típusú társadalmi forradalmat kíván végrehajtani. Ennek sikere nem is tűnt lehetetlennek, hiszen a független Magyarország a forradalmi övezet centrumában helyezkedett el, sorsa összekapcsolódott a nemzetközi forradalmi hullámmal. Hajdu Tibor így fogalmazza meg március 21. igazi kérdését: „miért döntött itt a szociáldemokrata párt ellenkezőleg, mint példaképei és útmutatói, a német és osztrák testvérpártok? ... A KP jelentősége elsősorban abban állt, hogy miután Párizs szóba sem állt a magyar kormánnyal, ... egyetlen reménység maradt: Párizsval szemben Moszkvához csatlakozni. Ezt a lehetőséget a kortársak nagyobbnak látták, mint mi utólag, de más választásuk nem maradt. A siker lehetősége minimális volt, de nem teljesen reménytelen.” (22.)

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a forradalmas idők gondolkodásmódja nem mérhető mai szemmel, a revolúció korában nem szokványos a józan latolgatás, a tárgyilagos mérlegelés. Olyankor semmi nem tűnik lehetetlennek, összerosódnak a vágyálmok és a valóság határai. Hiszen sok évszázados hatalmi, birodalmi struktúrák porladtak el történelmi léptékek csupán pillanatok alatt. Örök életűnek tűnő dinasztiák, császárságok és királyságok hullottak alá a semmibe, s a helyükbe lépő új államok és rendszerek nagyon is képlékenyek, ingatagok, jellemző állapotuk az ideiglenesség volt.

A Tanácsköztársaság első heteiben rövid távon eredményesnek bizonyult az orientációváltás. Az orosz–ukrán csapatokkal való egyesülés ugyan délibáb maradt, de a bolsevik haderő támadása Besszarábia ellen megállásra készítette a román hadsereget. Így a magyar kommün lélegzétvédelmi szünethez jutott. Ezt a lehetőséget használta ki a magyar Vörös Hadsereg arra, hogy legalább egy rövid időre visszafoglalja a Felvidék keleti részét. Az északi hadjárat véráldozata a visszavonulás ellenére sem volt hiábavaló, mert – Ormos Mária megfogalmazásában – „a katonai fellépés kikényszerítette a döntést az északi és a keleti határon, amelyhez a konferencia utóbb már nem engedett hozzányúltni”. (16.) Így hiúsult meg a csehszlovák igény Vác, Miskolc, a Mátra és Tokaj térségére, valamint a román célkitűzés a Maros-torkolat és Békéscsaba megszerzésére.

Mindezzel összefüggésben emelte ki Krausz Tamás, miszerint Lenin felfigyelt arra, hogy „Oroszországgal ellentétben a magyarországi Tanácsköztársaságban az antanttal és szövetségeseivel szemben a »nemzeti mozgósítás«, a hazafias propaganda, a patriotizmus lehetséges, sőt elkerülhetetlen politikai tényezőként jöhetett számításba”. (44.)

A Tanácsköztársaság bukásának okai sorában az elsődleges figyelem a kedvezőtlen külső feltételekre, a hátrányos nemzetközi körülményekre összpontosult. Vajmi kevés szó esett a negatív gazdasági tényezőkről. Holott a gazdasági helyzet, különösen a fűtő- és nyersanyaghiány, valamint a gazdaságpolitika visszásságai számottevően gyengítették a diktatúra belső erejét és ellenállóképességét. André Mommen részletesen elemzi a diktatúra gazdasági életében kulcsszerepet betöltő Varga Jenő küzdelmét a „szociális termelés” megszervezéséért. A kommunista elkötelezettségű, ezért a kommün életben tartásán munkálkodó közgazdász és technokrata politikus számára a hiányon túl különösen nagy gondot okozott, hogy a szocializálás után a tőkés munkaszervezet megszűnt, de helyébe nem sikerült új munkaszervezetet és munkafegyelmet állítani. Roppant problémát jelentett, hogy a diktatúra első hónapjaiban a teljesítményberezés helyett az időbért vezették be, és a munkásság ellenállt a termelés-központú munkaszervezés módszerének. Varga úgy vélte, hogy „a korrupció... a laza erkölcsi felfogás a proletárdiktatúra egyetlen veszedelmes ellensége Magyarországon”. „Tény az, hogy... a közhatóságok alkalmazottai, a munkásság bizalmi emberei is lépten – nyomon áthágják a rendeleteket,... egyéni érdekeket hajszolnak... ezt a laza erkölcsi felfogást minden társadalmi rétegnél egyaránt tapasztaljuk: a proletárok épp úgy visszaélnak hivatalos hatalmukkal, mint a tanult emberek, a régi kommunisták éppen úgy, mint a volt szociáldemokraták.” (*Népszava*, 1919. július 15.)

Szoros összefüggésben a kommün gazdaságirányítási rendszerének

kiépítésével, a diktatúra egész létét végigkísérte a polémia a szakszervezetek helyéről és szerepéről. Kende János hangsúlyozza, hogy „a »baloldali kommunisták« okozta konfliktusok ellenére sikerült érdemi szerepet találni az új körülmények között is e hagyományos, tekintélyes osztályszervezeteknek”. (240.) Így részt vettek a termelés munkásigazgatásáról szóló rendelet végrehajtásában, a szocializálás központi és iparági szervezeteiben, valamint a szakszervezetek bevonásával és együttműködésével alakultak meg a Szociális Termelés Népbiztosságának az egyes iparágak termelését irányító szakosztályai. Kun Béla a szakszervezeteket autonóm testületeknek tekintette, „amelyek képesek megvalósítani a gazdaságban a munkásság önkormányzatát”. (110.)

1919 május elején a román és csehszlovák intervenciós erők támadásának elhárítására napok alatt új hadsereget kellett szervezni. A Monarchia hadkiegészítési rendszere már 1918 őszén összeomlott, ezért csak a szakszervezetek rendelkeztek a tömegmozgósításhoz szükséges névsorokkal és adminisztrációs apparátussal. A Forradalmi Kormányzótanács megbízásából a szakszervezetek mobilizálták a budapesti munkásságot, és szakmai alapon szerveződött egységeket hoztak létre. Így tagolódtak be a Vörös Hadsereg hadrendjébe olyan szokatlan megnevezésű alakulatok, mint „vasashadosztály”, „pincérezászlóalj” stb. A szervezett munkásság szakszervezeti hadserege „győztes csaták egész sorát vívta meg az... intervenciós erőkkel szemben”. (241.)

Minden forradalmi hatalom célja, hogy történelmileg legitimálja magát és megteremtse saját hagyományait. „A bukott rendszer szellemiségével való leszámolást, az új eszmék győzelmét voltak hivatottak elősegíteni azok a szimbolikus térfoglalási akciók, amelyeknél a diktatúrák jelképeinek számító történelmiszemélyiség-méltatások megszállták a korábbi hatalmak által birtokolt tereket (a legjelentősebb városok fontos pontjait, az intézményeket), kiszorítva innen az e hatalmakat jelképező ábrázolásokat” – jellemezte Vörös Boldizsár a közműn köztéri dekorációs tevékenységét, szobor- és emlékmű politikáját. 1919 május elsejére a főváros vörösbe öltözött. A diktatúra szempontjából fontosnak minősített személyeknek emlékműveket emeltek, jobbára gipszből, viszont a nemkívánatosakat letakarták. Ily módon a közterek csomópontjai szokatlan, groteszk látványt nyújtottak.

A közműn helyét a nemzeti történelem folyamatában Pók Attila a következőképpen határozta meg: „a Tanácsköztársaság nem felelőtlen kalandorok, nemzetietlen bűnözők által vezetett pillanatnyi kisiklás, puccs, hagyományainkból kiiktatandó tragikus intermezzo, Trianon legfőbb oka, hanem egy kudarcos kísérlet sok-sok évtized alatt felgyűlt, a háború

következtében különösen robbanékonyá vált politikai, társadalmi feszültségek megoldására”. (26.)

A könyv a 133 nap historikumának számos alapvető kérdését újszerű módon, tudományos alapossággal világítja meg, a tárgyilagosság jegyében, gondosan kerülve bárminemű apologetikát vagy éppen ellenséges elfogultságot.

Sipos Péter

Misztikus-e a Szent Korona?*

A magyar származású holland történész, Kees Teszelszky nem semleges témát választott doktori értekezése témájául, amikor a magyar Szent Korona jelentéseit, szimbolikáját és ezeknek a nemzeti identitáshoz való viszonyát vizsgálta. A Szent Korona és a hozzá társított tan ugyanis időről időre felerősödő, máig ható hagyomány Magyarország alkotmányos közgondolkodásában és a politikai közbeszéd legkülönbözőbb szinterein, hogy azután a körülötte dúló vitára a Magyar Köztársaság leendő alkotmányában a rá való hivatkozás tehessen látszólag pontot. Egy történésznek azonban – főként ha munkájának tétje, hogy beavattatik-e szakmájába – nem a múlttal való azonosulás a fő motivációja, s így alapelvei közé tartozik, hogy elvlassza egymástól a múltat és a jelent. A hagyományt tehát nem élő kulturális örökségként, hanem objektívalva, *leletként* kezeli.¹ *Az ismeretlen korona* – Teszelszky 2006-ban Groningenben megvédett disszertációjának átdolgozott, bővített magyar fordítása – ilyen értelemben felel csak meg a várakozásoknak. Vagyis történelmi szakmunka, amelynek még a magyar korona történetéhez kapcsolódó reflexióiban sincs köze sem a napjaink legitimációs hatalmi válságában a koronát újrahasznosító politikai szándékokhoz és retorikákhoz, sem ezek 19–20. századi eredetű romantikus gyökereihez. Aki tehát a Szent Korona körül zajló spiritualizáló megközelítések elemzésére vagy a korona mint *nemzeti fétis* mitikus erejét latolgató kérdésekre keresi a választ, az csalódnai fog. *Az ismeretlen korona* ugyanis ellenáll a történelmi munkák politikai felhasználására irányuló kísérleteknek. Természetesen semmit nem von le Teszelszky könyvének értékéből, hogy az általa „szakértővé” váló történész-író a jövőben milyen mértékben lesz képes magát és témáját kívül

* Kees TESZELSZKY: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Bencés Kiadó, Historia pro futuro, Pannonhalma, 2009. 384 p.

¹ GYÁNYI Gábor: A kollektív emlékezet két formája: hagyomány és történelmi tudás. In: Uő: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010. 85–103.

tartani a politikán és a médián; hiszen az a politikai kontextus, amelyben élünk, a hitek és tévhitek eligazító támpontot nélkülöző kavalkádjában messzemenően rá van szorulva a tiszta beszédre, a történetírás értelemgondozó missziójára, s Teleszky könyve ezzel szolgál számunkra. Mindezek előrebocsátásával tarthatjuk árnyalatnyit bombasztikusnak és félrevezetőnek *Az ismeretlen korona* címet, hiszen azt ígéri, hogy a korona „valódi” történetével ismerteti meg olvasóját. Egyfajta tudományos leleplezést vagy felfedezést ígér tehát, pedig a szerző szándéka voltaképp arra korlátozódott, hogy egy, a magyar történetírás által nem kellően feldolgozott téma szakmai integrálására tegyen kísérletet, függetlenül e téma egyébként létező aktualitásától. Ezt a kitűzött célt pedig sikerrel teljesíti is. A könyv olvasása közben mindvégig szem előtt kell tartanunk a vállalkozás horribilis nehézségét, a kivitelezés nyugat-európai színvonalú minőségét és történetírásunknak azt a hiányosságát, amelyet érzékelve Teszelszky e téma mellett döntött. Így nem is kell engedményeket tennünk, a könyv nem „ahhoz képest jó”, hogy szerzője külföldi, hanem mindvégig örülhetünk annak, hogy Teszelszky szerencsésen ötvözi magyar kulturális kompetenciáját a nyugat-európai tudományos sztemenderekkel: mondhatni jótekonyan, hátrányok nélkül egyesíti a külső és a belső nézőpontokat.

Kees Teszelszky a cambridge-i kora újkori eszmetörténeti iskola módszereit alkalmazva elemzi a jórészt 17. századi magyar és magyar vonatkozású politikai írásokat, amelyeket a konstruktivista nacionalizmus elmélete segítségével illeszt tágabb kontextusba. Elemzéseivel azt igyekszik bizonyítani, hogy a modern magyar nemzettudatnak – a rigid modernista nacionalizmuselméletek állításával szemben – *vannak* kora újkori elemei, s hogy ezek *hangsúlyos* elemek. Ennél tovább azonban nem merészkedik: azt, amit Szűcs Jenő a modern magyar nemzettudattal kapcsolatban úgy jellemzett, mint a 19. századot a kora újkorral, illetve a középkorral összekötő „nagyívű ideológiai hidat”, Teszelszky nem vizsgálja.² Úgy is mondhatnánk, megelégszik a híd két pillérének vizsgálatával. Ám így is a magyar történelem jó kilencszáz évét kell átlátnia, megmozgatnia és állandóan rakosgatnia, hiszen hol az Árpád-házi királyok ország- és koronafelfogásait rekonstruálja – úgy, ahogy azt a 17. században érteni vélték –, hol pedig a 20. század első felében kialakult Szent Korona-tant elemzi. Teszelszky azonban nincs egyformán otthon az említett híd két oldalán. Szűkebb

² Szűcs Jenő erről így ír: „Az ősiség mitikus legitimáló ereje nagyívű ideológiai hídként kötötte össze a nép és az állam origóját a jelen valóságával vagy igényével.” (Szűcs Jenő: Történelmi „eredet”-kérdések és nemzetiségi tudat. *Valóság*, 1985/3. 31.)

kutatási területe érzékelhetően a 17. századi politikai írások világa, míg a 19–20. századról ritkábban tájékozódik primér forrásokból, és ismeretei sem olyan mélyek és tévedhetetlenek, mint a kora újkorral kapcsolatban.

A cambridge-i eszmetörténeti iskola megközelítése szerint nem csupán a kanonizált nagy művek segítségével tudjuk rekonstruálni egy kor politikai gondolkodását – mivel ezek a kánonok doktrínák formájában sokszor a történész-kutató előfeltevései közé is beépülnek –,³ hanem az adott kor összes írásos forrásából következtethetünk a korszak eszmetörténeti arculatára, akár a politikai pamfleteket, újságcikkeket is beleértve. A 17. század elejének virágzó politikai irodalma eszerint szinte kincsesbánya egy kutató számára. Tszelszky ugyan csak a 216. oldalon tesz említést arról – vagyis már javában benne vagyunk a politikai írások elemzésében –, hogy a cambridge-i nagyok (a már idézett Skinner, valamint Pocock) módszerét alkalmazza magyar forrásokra. „A történelem politikai teóriává vált” – idézi itt tehát Skinnert,⁴ és rendkívül világosan fejt ki, hogyan adja át helyét „az Istentől származó hatalom eszméje a hatalom legitímációjának alapjaként felfogott államérendek (*raison d'état*) fogalmának” (216.), s ez milyen módon teszi szükségessé a Szent Koronára való hivatkozást. Ám miközben a Machiavelliével analóg módon jellemzi Révay Péter koronaőr pályafutását, s Révay 1613-ból származó koronatorténetén bemutatja a virtus, az államférfíúi bölcsesség (*prudencia*), a *fatum* és a *fortuna* kora újkori fogalmait, Skinner Machiavelli-könyvének fogalmi hálóját már nem idézi, csak használja.⁵ A Révay művére húzott értelmezési sablon így egy kicsit iskolásra vagy kényszeredettre sikerül. Annál is inkább, mivel Machiavellihez képest Révay jámborabb gondolkodása mély keresztény elkötelezettséget tükröz, így nem csupán a hasonló jegyek, de a különbségek számbavétele is indokolt lett volna. Ezek a zökkenők relativizálják Tszelszky forráselemzéseinek értékét. Az viszont, ahogyan a kora újkori politikai írásokat a magyar eszmetörténeti kánonba integrálja, igazi pozitív hozadéka könyvének, főként mivel a függelékben közölt forrásainak némelyikét először veheti kezébe magyarul az olvasó. A könyv bőséges szövegelemzéseit olvasva Bocskai szerencsi kiáltványa vagy Berger Illés és Révay Péter írásai kapcsán elgondolkozhatunk azon, vajon a kora újkor vonatkozásában nem éppen kánonképzőek-e ezek az

³ Quentin SKINNER: *Jelentés és megértés az eszmetörténetben*. In: HORKAY-HÖRCHER Ferenc (szerk.): *A kora-modern politikai eszmetörténet Cambridge-i látképe*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997. 7–53.

⁴ Quentin SKINNER: *The Foundations of Modern Political Thought*. 1. k. Cambridge University Press, Cambridge, 1978. 208.

⁵ Pedig fordítása magyarul is elérhető, így kivételesen közismert. Quentin SKINNER: *Machiavelli*. Budapest, 1996.

írások? Ugyanis még későbbi korszakokkal kapcsolatban is felvetik az eszmetörténészek, hogy a magyar politikai gondolkodásnak tulajdonképpen nincsen kánona, és ezért teljesítményeiről sincs folyamatos gondolkodás.⁶ Pedig például Révay koronátörténete nagymértékben meghatározta a magyar rendi és ezen keresztül a modern magyar nemzeti identitást is. Hiszen az övé volt az első olyan politikai teória, amely a koronát gyakran a királlyal szemben a rendek közösségeként, egyfajta nemesi demokráciaként értelmezte, s így a modern nemzetszuverenitási gondolat előzményének is tekinthető. Ő és nem Werbőczy a Szent Korona-tan protodelbeszélésének megalkotója, miként azt valószínűleg a legtöbben hiszik Magyarországon (287.), s ez olyan fontos belátás, amely egy ilyesfajta szöveget méltán helyezhetne a kanonizált, „nagy művek” virtuális polcára.

Teszelszky a közelmúltban elhunyt angliai magyar történész, Péter László nyomdokain haladva vizsgálja, vajon mi az oka annak, hogy koronafelfogás tekintetében Magyarország eltért az európai trendektől. Egyfelől ugyanis „a Magyar Királyságban a korona sokkal később kapott politikai jelentést, mint a keresztény világ többi országában. Másodsor: a hagyomány a középkor folyamán végig fennmaradt. Harmadszor: ... nemcsak a középkorban virágzott, hanem a Magyar Királyság megszűnése óta is elevenen él tovább.” (29.) Ezért érdekes ötlet az is, hogy a 17. századi politikai írások vizsgálatának eredményét Teszelszky a nemzeti identitás kialakulásáról szóló nacionalizmuselméleti iskolák különböző felfogásai között igyekszik elhelyezni. Ma már könyvtárnyi irodalma van a modern nemzettudat és nacionalizmus történeti kialakulását elemző megközelítéseknek, s a modern magyar nemzettudat kialakulása valóban kitűnő példa lehet arra, hogy mi módon kapcsolódott a romantikus nemzettudat a vélt múltbelihez, vagy fordítva: hogyan ért el a premodern nemzettudat a modernhez. Ennek oka – megengedhetetlen leegyszerűsítéssel – az, hogy a magyar nemzettudat a rendi nemzettudat demokratizálása révén vált modernné a 19. században. A modern nemzettudat a középkori magyar államiságban és a nemesi nemzet eszméjében gyökerező rendi nemzettudatot fel tudta használni, és a nemesi nemzetet a jogkiterjesztéssel kibővítve a modern kori magyar demokrácia formájává tette.⁷ Teszelszky azonban, miután a nacionalizmuselméletek között elhelyezte magát és vizsgálatának tárgyát, a kötet végén már nem tér vissza rá, hogy akkor a Szent Korona-eszmére nézve mi következik abból, hogy egy ren-

⁶ TAKÁTS József: *Modern magyar eszmetörténet*. Osiris, Budapest, 2007. 11.

⁷ PETRÁS ÉVA: *Nacionalizmus és politikai romantika. Vázlat a magyar nacionalizmus romantikus elemeiről és a politikai romantikáról Magyarországon*. EÖKIK, Budapest, 2006. 31–35.

dies-feudális nemzetfelfogás modernizációjaként megszülető nemzeti identitás használja fel saját hatalmi legitimitációja számára. A naprakész nyugat-európai történetírói megközelítések közül így kiaknázatlanul hagyja a politikai írások narratívájának evidensen fikciós karakterét és az ebből származó képzeteket vizsgáló diskurzuselemzési lehetőségeket, amelyek pedig egy ilyen mértékben a fikció irányába elmozduló eszmetörténeti jelenség esetében sok mindent megvilágíthattak volna az olvasó számára.

Teszelszky a koronahagyományt mesterségesnek, Eric J. Hobsbawm kifejezésével élve „*invented tradition*”-nek tartja⁸ – amelyet a 19. század talált fel újra, ám más kor más szükségletéről lévén szó más tartalommal töltött meg, mint a 17. század eleje (120.). Közelebről nem vizsgálja a dolgot. A „tradíció feltalálása” a modern nemzettudat alapvető jellegzetessége, amellyel Hobsbawm szerint „véltetően akkor találkozunk gyakrabban, amikor egy társadalom gyors átalakulása meggyengíti vagy lerombolja azokat a társadalmi mintákat, amelyekért a »régik« hagyományokat kitalálták”.⁹ Így viszont kérdés marad, hogy vajon az azonos formát (Szent Korona) megtöltő fluktuáló tartalmak valódi eszmetörténeti kontinuitást fejtenek-e ki. Ha valóban létezik a koronahagyományban történeti folytonosság, akkor szükséges lett volna megvizsgálni, hogy a 19. század nemzetépítése a 17. századi hagyomány mely elemeit milyen céllal használta fel saját értelemkonstrukciójában, és mit hagyott elfeledni, veszendőbe menni.

Ha a modern magyar nemzeti identitás kialakulását tartjuk szem előtt és elfogadjuk a szerző konstruktivista felfogását, akkor telitalálatnak értékelhetjük, hogy a témával foglalkozó egyetlen nemzetközi léptékkel mérhető magyar történész munkáit is figyelembe veszi. Természetesen Szűcs Jenőről van szó, akinek a korai magyar nemzeti identitásra vonatkozó kutatásai tulajdonképpen a nyugat-európai történetírói trendektől függetlenül alakultak, ám ugyanabba az irányba mutattak és mutatnak.¹⁰ Magyar vonatkozású doktori értekezés írásakor számba jöhető magyar forrást és szakirodalmat felvonultatni elengedhetetlen, s ebben Teszelszky lelkiismeretesen használja történeti és nyelvi ismereteit. Szűcs Jenő bevonása ezért is fontos. Ám Teszelszky Szűcs Jenő írásai közül szinte teljesen figyelmen kívül hagyja a magyar nemzeti identitással kapcsolatosakat – például csak egyetlen egyszer hivatkozik Szűcs *Nemzet és történelem* című munkájára, arra is egy német kiadásból. Ez pedig Szűcs életművét

⁸ Eric J. HOBSBAWM–Terence RANGER (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

⁹ Eric J. HOBSBAWM: *Introduction: Inventing Traditions*. In: Eric J. HOBSBAWM–Terence RANGER (szerk.): i. m. 4. (Ford. P. É.)

¹⁰ Erről lásd GYÁNI Gábor: Szűcs Jenő, a magányos történetíró. *Forrás*, 2008/6. 3–18.

ismerve eléggé szelektív válogatásnak nevezhető, és ez nem csupán azért problematikus, mert kihagyott valakit, akit nem lett volna szabad, hanem elsősorban azért, mert nem támaszkodik azokra a belátásokra, amelyeket Szűcs a magyar nemzettudattal kapcsolatban már megfogalmazott.

Teszelszky talán azért sem tér ki sehol a magyar nemzeti identitás népi-etnikai gyökereire, mert számára a nemzettudat evidensen eszmei konstrukció, amelyet adott kulturális-szellemi miliőben különbözőképpen fogalmazhatnak meg. Ezt a viszonyulást természetesen indokolja a politikai eszmetörténeti megközelítés. Ám mégis érdemes lett volna kitérni a modern magyar állam genezise mellett – akár Szűcs munkáinak felhasználásával is – a modern magyar nemzet etnogenezisére, mivel így válhatott volna nyilvánvalóvá, hogy a rendi-organikus nemzettudathoz képest a 19. században milyen irányban tudott nyitni a modern nemzetfelfogás, illetve melyek voltak ennek esetlegesen súlyos, Magyarország nemzetiségi viszonyaiból adódó korlátai. Hiszen a nép „beemelése” a nemzetbe, a jobbagység megszüntetése, valamint az, hogy a polgári jogegyenlőség különböző aspektusait rögzítették az 1848-as áprilisi törvényekben, úgy alakíthatta a modern magyar nemzettudatot, hogy ennek etnikai arculatát erősítette fel, s az ezeréves kontinuitást önmagában szinte perszonalifikáltan kifejező korona mellett az etnikai folytonosság tételezése is beépült az ezeréves magyar állam történetének mesterelbeszélésébe, hogy azután a későbbiekben a Szent Korona-felfogásra is visszahasson. Ennek említésére a Szent Korona későbbi története és a köréje hivatkozott tan miatt lett volna szükség: a koronának az országhoz tartozó területre vonatkoztatott jelentése összekapcsolódott a magyarság etnogenezisével és a térség vélt kitöltésével, s az így nyert tartalom tette a koronát az államnemzeti hivatkozás alapjává. Sőt, Szűcs tovább is megy ennél, amikor azt írja: „A »Szent István-i állameszme« lényege nemcsak abban állt, hogy a »Szent Korona teste« területiális kereteinek örökérvényűségét sugallta, hanem egyidejűleg az ezzel összefüggő konzervatív-arisztokratikus uralmi forma örök érvényét igazolta »történeti« érvekkel egy olyan korban, amikor modern alkotmányjogi érvekkel egy ilyen uralmi formát már nem lehetett alátámasztani.”¹¹ Vagyis megérkeztünk az örök koronaproblematikához, s noha ez abszolút eszmetörténeti jelenségként is felfogható, Teszelszky még csak nem is érinti.

Szűcs kihagyása tehát nem csak azért problematikus, mert így Teszelszkynek tulajdonképpen előlről kellett végiggondolnia valamit, amit más

¹¹ Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látásmódoja*. In: Uő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1984. 39.

már végiggondolt, hiszen ezt a mai nacionalizmuselméleti iskolák segítségével végül is valamilyen szinten meg lehet tenni. Eljárása így azonban teljesen szándékolatlanul is kortünet: a modernitás nagy eredményeit zárójelbe tévő, azokat fel nem használó mű a posztmodernben a vélekedések pluralizmusa helyett tulajdonképpen premodern ideológiáknak szolgáltatja ki a szerző diskurzusát akkor is, ha szerzője ezt nem akarja, vagy nem is tud róla. Ezek miatt is végeredményben azt gondolom, Teszelszky könyve voltaképp nem egy, hanem két mű, s mindkét témájában magas szakmai minőséget nyújt ugyan, a kettő mégis azonos színvonalon. Mert miközben a 17. századi politikai írások elemzésében és a korabeli politikai kontextus bemutatásában a szerző kitűnő vezetőnk, addig ugyanez a 19–20. századról nem mondható el.

Írásom végére apróságokat hagytam. Hiszen például Teszelszky abban talán csak nyelvbotlásszerűen téved, amikor 1867-hez a rendi Magyarország létrejöttét társítja (41.). Az olvasóra bízom annak eldöntését, apróság-e, hogy a tehát *nem rendi*, hanem *polgári* Magyarország létrejötte kapcsán 1867-et említve még érintőlegesen sem utal az 1848-as forradalomra. És végül remélem, nem a rosszindulat, a tudatlanság vagy a nemzeti gőg mondatja velem, hogy Corvin Mátyás magyarul Hunyadi Mátyás.

Az ismeretlen korona a Bencés Kiadó gondozásában, szép kiállítású, jól megszerkesztett, egyébként korrekt magyar fordításban áll a magyar olvasók rendelkezésére. Minden problematikussága ellenére általa a magyar történettudomány óriási lépést tett afelé, hogy nyugat-európai színvonalon közelítsen meg egy rendkívül összetett eszmetörténeti jelenséget.

Petrás Éva

Miért éppen Lengyelország?*

Mitrovits Miklós könyve a 20. század végén is nehezen megválaszolható kérdéseket tesz fel, amelyek napjainkig foglalkoztatják a nemzetközi közvéleményt. A legutóbbi időkig szigorúan titkos szovjet, lengyel és más – köztük magyar – forrásanyag tette lehetővé, hogy – a szerző szavaival élve – „[h]úsz évvel a rendszerváltás és harminc évvel a Szolidaritás megalakulása után már »objektívebben« és tudományosan közelíthetünk a témához.” Mitrovits alapvető célja „a szovjet pártvezetés maga-

* MITROVITS Miklós: *A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika 1980–1981*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 348 p.

tartásának a vizsgálata”, azaz annak a lengyel belpolitikát napjainkig feszítő problémának a sokoldalú elemzése, hogy megvolt-e a veszélye a Szovjetunió katonai beavatkozásának 1980–81-ben, és miért nem került rá sor. Azok a dokumentumok, amelyek a Szovjetunió Kommunista Pártja legfelsőbb vezetésének álláspontját és döntéseit mutatják meg, nemcsak a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamainak kapcsolatrendszerében jelentkező konfliktusokra világítanak rá, de a Szovjetunió súlyosbodó belpolitikai, gazdasági helyzetére és a feszült nemzetközi viszonyokra, amelyeket súlyosbított az afganisztáni intervenció. Ebben a helyzetben a lengyelországi események a szovjet vezetés számára rendkívül rossz időpontban következtek be.

A szerző arra is kíváncsi, miért pont Lengyelországban jöhetett létre a „Szolidaritás”. „Hogyan alakulhatott ki oly szédítő gyorsasággal egy párttól független, a létező rendszert nyíltan elutasító, alulról szerveződő tömegmozgalom, amelynek fő bázisát a munkásosztály adta”. Miben rejlettek ennek a világtörténelmi jelentőségűnek is bátran nevezhető mozgalomnak a gyökerei? Mi volt a Szolidaritás jelentősége Lengyelország és a közép-európai régió számára? Én még bátran hozzátenném azt is, hogy mi volt a jelentősége Európa további sorsa szempontjából. Melyek voltak azok a főbb folyamatok, amelyek a szovjetek által kialakított szocialista rendszer válságához vezettek, és ebben milyen szerepük volt a lengyeleknek. A felvonultatott forrásanyag betekintést enged a szovjetek által kialakított nagyhatalmi struktúrát mind érzékelhetőbben feszítő politikai, gazdasági ellentmondásokba és indulatokba. Ez nem lengyel sajátosság. 1953, 1956, 1968 és így tovább mind frappánsabban mutatta az érlelődő társadalmi elégedetlenséget az egyes országokon belül, a társadalmak öntudatra ébredését. A lengyelek szerepe azonban vitathatatlan, s végeredményében a folyamat betetőzése nagyrészt a Szolidaritásnak köszönhető.

A lelki, társadalmi és főként történelmi okokat vázolja a könyv bevezetője. A szerző – ha röviden is – felhívja a figyelmet a hatalmi viszonyok sajátos alakulásából következő történelmi hagyományokra, a nemzeti gondolkodás ezekből fakadó drámai beidegződéseire, amelyek alapvetően határozták meg a lengyel társadalom gondolatvilágát és már a kora középkor bonyolult viszonyai között a közvetlen „demokrácia” igényének sajátos építőelemeivé váltak, még ha a különböző időszakokban ezek változatos formákat öltöttek is. (Lásd a nemesi köztársaság, Két Nemzet Köztársasága fogalmát, vagy az 1791. május 3-i alkotmányt stb.) A három részre szakított lengyelség másfél évszázados küzdelme nemzeti függetlenségéért különösen felfokozta a társadalom politikai érzékenységét. Nemzeti-keresztény töltettel alakult ki a 19. század végén

a lengyel munkásmozgalom is. A Lengyel Szocialista Párt 1892-es programjában a lengyel állam függetlenségének gondolata az egyik legfontosabb alapelveként fogalmazódott meg.

A könyv részletes képet nyújt Lengyelország gazdasági helyzetéről, társadalmi struktúrájának alakulásáról és azokról a bonyolult állapotokról, amelyek Lengyelországot közvetlenül a második világháború után jellemezték, és persze a tárgyalt eseményeket közvetlenül megelőző időszakban. Némi magyarázatot kapunk arra is, hogy miért éppen a munkásság soraiban erősödött fel az a végső soron forradalmi mozgalomba torkolló küzdelem, amit a Szolidaritás képviselt. A lengyel történészek munkái kiemelik, hogy a lengyel társadalom a saját államiság hiányában szerzett tapasztalatok következtében, ösztönösen nem bízott az állami intézményekben. A gazdaság mind válságosabbá váló állapota ezeket az indulatokat csak fokozta. De vajon csupán erről volt-e szó?

Mitrovits fejtegetéseiből érzékelhető, hogy ezek a szorongások valóban kezdettől jelen voltak a lengyel értelmiség gondolkodásában, bár csak burkoltan. És itt nemcsak emigráns politikusokról, valamint a hazai értelmiség egyes képviselőiről van szó. Bár rendkívül áttételesen, de fellelhetőek voltak még a hazai szocialista, sőt némely kommunista gondolkodó elképzeléseiben is. Bár erről a könyvben csak nagyon óvatos utalásokat találunk, inkább az itt-ott idézett belső vitákból érezhetőek (lásd például Rakowskinek a *Polityka* hasábjain megjelent néhány izgalmas írását, de ha nagyon mélyre ásunk, még Gomulka korai nézeteiben is, Jaruzelskiében stb. szintén).

Ezek a nemzeti, politikai indulatok, szorongások természetesen pozitívumokat és negatívumokat is hordoztak magukban (lásd a második világhorú alatti és utáni nemzetiségi konaiktusokat, antiszemita megnyilvánulásokat).

A 77. oldalon a következőket írja: „A második világháború befejezése után hamarosan felszabadításból megszállássá változott a szovjet jelenlét. A hidegháború kiéleződésével megkezdődött a lengyel politikai és gazdasági rendszer átépítése a szovjet modell mintájára. A társadalom döntő többsége pedig, a katolikus egyház hathatós támogatásával jelentős ellenállást tanúsított a szovjet mintájú »szocializmussal« szemben. Úgy értelmezték, hogy a kialakult helyzet Lengyelország 1939-es újbóli felosztása és az 1945-ös jaltai konferencia következménye, vagyis az ország a totalitáriánus diktatúrák, majd a nagyhatalmi osztozkodásnak köszönhetően elveszítette függetlenségét és szuverenitását.” (Erre a lengyelek egy része fegyveres tiltakozással reagált, 1945–46-ban.) Ennek megértéséhez érdemes felidézni, hogy Lengyelország 1918–20-ban

kegyetlen küzdelmek árán nyerte vissza függetlenségét, 1939-ben pedig a második világháború első áldozata lett, Hitler és a szovjetek együttműködése eredményeként. Hősiesen küzdött a német megszállók ellen, s végigharcolta a második világháborút a szövetségesek oldalán. A hitleristák a holokauszt legszörnyűbb intézkedéseit hajtották végre területén; a lengyelországi haláltáborokban több mint hárommillió zsidószármazású embert gyilkoltak meg. Ugyanakkor a hitlerista és szovjet üldözésnek több millió lengyel is áldozatául esett. Katyń és a szovjet táborokban jogtalanul elpusztítottak százezreinek traumája kitörölhetetlenül továbbra is emésztette a társadalmat.

Mitrovits az idézett hatalmas forrásanyaggal közvetve érzékelteti ezeket a társadalomban meglévő feszültségeket. Talán nem tévedek nagyot, ha úgy érzem, hogy véleménye szerint itt nem is csupán az orosz–lengyel ellentétekről volt szó (bár ez minden esetben szerepet játszik), nem is általában a szocializmussal való általános szembenállásról, hanem sokkal inkább a háború után a térségre nehezedő és egyre inkább megmerevedő totalitárius hatalmi struktúra megváltoztatására irányuló törekvésekről, a gazdasági és politikai életben való aktívabb részvétel lehetőségéről, a nemzeti függetlenség megvalósulásáról.

Ezek a gondolatok – bár óvatos formában – a ’60-as években, elsősorban az értelmiség köreiből fogalmazódtak meg, így például csak a szűk körnek szóló, Jacek Kuroń és Karol Modzelewski által írt *Nyílt levél*-ben és hasonló illegális tézisekben. Fontosak voltak például az 1968-ban emigrált Leszek Kołakowski írásai. A *Nyílt levél* és Kołakowski tézisei mellett az ellenzéki gondolkodás harmadik alapköve Adam Michnik *Új evolucionizmus* című esszéje volt, amelyet az 1956-os események huszadik évfordulójára tett közzé a párizsi *Kultúrában* – olvashatjuk a könyvben. Mitrovits részletesen ismerteti a legfontosabb, a rendszer megváltoztatására irányuló javaslatokat. Bár ezek többnyire csak elvi állásfoglalások voltak, kevés konkrét programmal, mégis nyomon követhető bennük az ellenzékiesség fő áramának gondolati evolúciója.

Az ellenzéki értelmiség körében mind erőteljesebbé vált a politikai pluralizmus, a „demokratikus szocializmus” eszméje. Emellett erősödött az a meggyőződés – erre többek között Michnik is felhívta a figyelmet az *Új evolucionizmusban* –, hogy az adott politikai struktúrában kizárólag a munkásságra támaszkodva lehet kényszeríteni a hatalmat a szocializmus demokratizálására. A lengyel demokratikus gondolkodókat a történelmi tapasztalat vezette. A lengyel munkásság aktivitása a második világháború után sem szünetelt, lásd például az 1956-os poznańi eseményeket, még ha szervezettségük és politikai helyzetfelismerésük nem

is volt minden esetben megfelelő. (Az 1968-as diáktüntetések idején Gomulkaék a varsói munkásokat antiszemita jelszavakkal vonultatták fel a tüntető diákokkal szemben, ami meg is nehezítette a munkásság és az értelmiség együttműködését.) Ezek a mozgalmak a társadalom kiszolgáltatottságára, a gazdasági és a politikai élet ellentmondásaira hívták fel a figyelmet. Ugyanakkor elvetették a szocializmus szembeállítását a kapitalizmussal, helyette a totalitárius rendszer és a demokrácia ellentétét hangsúlyozták, a politikai demokráciát eszköznek tekintették a terelés társadalmi ellenőrzésének megvalósítására.

A lengyel munkásság hatalomhoz való viszonyának alakulásában több fordulópont volt 1980 augusztusáig – mutat rá a szerző. Ebben az ellenállás, az alkalmazkodás, illetve az elfogadás különböző magatartásformái keveredtek, váltakoztak. 1945–48 között a rendszer elutasítása volt a domináns – ebben az idegen hatalommal szembeni elutasítás játszott jelentős szerepet, majd a kikényszerített elfogadás 1956-ban rendült meg ismét. A '60-as években bekövetkező átmeneti életszínvonaljavulás hozott bizonyos változást, amihez persze hozzájárult a munkásság összetételének a változása is. A gazdasági helyzet rövidesen bekövetkező súlyos romlása, a megrázó csalódás Gomulka kezdetben ígéretesnek tűnő politikájában azonban 1970-ben (az áremelések bejelentése kapcsán) újabb tragikus következményekkel járt. A munkásság elfojtott indulatai megrázó erővel törtek felszínre, ami véres összeütközéssé fajult. A felháborodáshoz az ellenzéki értelmiség jelentős képviselői is csatlakoztak. Az ezt követő Gierek-féle pártvezetés kezdeti ígéretei csak átmeneti nyugalmat eredményeztek. A gazdaság mind nyomasztóbb helyzete, sorban állások, áruhiány a pártvezetés ezek ellensúlyozására, illetve a politikai hatalom megszilárdítására irányuló kísérletei, többek között a Szovjetunióhoz tartozást hangsúlyozó, az egypárt rendszert rögzítő „új alkotmány”, valamint a mezőgazdaság kollektivizálására irányuló kísérletek közfelháborodást váltottak ki.

Az ekkorra szervezett formát öltött lengyelországi politikai ellenzék tiltakozásai, például a személyi, lelkiismereti, vallásszabadságot követelő *59-ek levele*, vagy vele egy időben az egyenesen Giereknek címzett *7-ek levele* már egyértelműen bizonyítja, hogy az értelmiség eljutott a munkásokkal való szolidaritás gondolatához. A magát etikai értékekért és általános morális elvekért küzdő csoportként definiáló és a politikai nyilvánosságot vállaló Munkásvédelmi Bizottság (KOR), majd ROPCiO stb. révén létrejöttek azok a szervezeti formák, amelyek a Szolidaritás kialakulásához, majd közel tíz év sikerekkel és kegyetlen üldözésekkel teli küzdelme után végső felülkerekedéséhez vezettek.

Hogy mindezt hogyan fogadta a lengyel párt vezetése, és főként a Szovjetunió, arról szól a könyv. A szerző a dokumentumok, a politikai vezetők személyes tárgyalásai, óvatosabb és indulatosabb megnyilvánulásai részletes bemutatásával érzékelteti azt a zavart, tájékoztatlanságot, szinte kitapintható szorongást, ami a LEMP egyes politikusainak magatartását jellemezte. Mennyi volt ebben a személyes hatalomféltés, a főleg gazdasági sikertelenségek akaratlan beismerése vagy a társadalmi nyomás kényszere, mennyi a szovjet politikai vezetéstől való függőség realitása, mennyi a rendszer megjavítására irányuló őszinte kísérlet (mert ezt sem tekinthetjük kizártnak)? Erre a dokumentumok további elemzése adhat választ. Mindenesetre Mitrovits könyvének egyik nagy érdeme, hogy ilyen részletesen tárja az olvasók elé ezeket az anyagokat, és szinte plasztikusan mutatja be, hogyan is nézett ki valójában a szovjet hatalmi rendszer az adott időszakban, és különösen milyen volt a viszonya Lengyelországgal. Lengyelország geopolitikai helyzete, méretei, viszonylag erős katonai ereje miatt jelentős szerepet kapott a szovjet birodalmi elképzelésekben. A Szovjetunió nemzetközi pozíciójának romlása, a szocialista tábor belső és külső ellentmondásainak felerősödése következtében a lengyelországi belpolitikai helyzet alakulása még sajátosabb hangsúlyt kapott.

A könyv írója sokszor vissza-visszatér a katolikus egyház szerepére. Kétségtelen, hogy a lengyel katolikus egyház nagy szerepet játszott az ellenzéki mozgalom kibontakozásában. A túlnyomó többségében egy valláshoz tartozó, s a függetlenségéért küzdő lengyel társadalom számára a katolikus egyház az összetartozás elemeit erősítette a múltban. Ugyanakkor mind a nácik, mind a bolsevikok elleni harcból kivette részét, számos vértanúja bizonyította szerepvállalását az antifasiszta harcban, és ezt a LEMP vezetése, sőt Moszkva sem hagyhatta figyelmen kívül. Mindez feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy Wyszyński prímás vezetésével a térségben egyedülálló *modus vivendi* sikerült kialakítaniuk, amely azt jelentette, hogy az egyház bizonyos kompromisszumos magatartása ellenében jelentős egyházi intézmények, így a Lublini Katolikus Egyetem, a katolikus sajtó, az iskolai hitoktatás szabadsága fennmaradása lehetővé vált, még ha az állam ezt gyakorta súlyosan meg is sértette. Így 1953–1956 között maga a prímás is börtönben ült. Jelentős szerepe volt az egyház politikájának abban is – mint arra könyv is utal –, hogy 1956 után Gomulka, ha átmenetileg is, de lemondott a mezőgazdaság államosításának erőltetéséről, ami, mint azt a későbbi események is bizonyítják, jelentős hatással volt a falu aktivizálódására.

Karol Wojtyła pápává választása óriási hatással volt a lengyel társadalmi tudat és a nemzeti identitás alakulására. II. János Pál pápa személye

nemzeti szimbólummá vált a rendszerben csalódott, kiábrándult társadalom tagjainak számára, megválasztása önmagában is hatalmas nemzetközi jelentőségű volt. A lengyel társadalom ezt várakozásai megtestesülésének fogta fel, ami hatalmas örömet és büszkeséget váltott ki belőle. „1978 őszén egy boldog és változásokra várakozó társadalommal, valamint az egyre erősödő ellenzékkel állt szemben a megtört, eladósodott és legitimációhiányos hatalom” – olvassuk a könyv 69. oldalán. A szerző ugyanakkor elemzése során arra is felhívja a figyelmet, hogy II. János Pál megválasztása arra ösztönözte Moszkvát, hogy óvatosabban kezelje a lengyel problémákat. Hiszen miközben Lengyelország a legfontosabb helyet töltötte be a Varsói szerződésben, itt rendelkezett az egyház a legerősebb társadalmi bázissal, ugyanakkor a kommunista párt befolyásának a gyengülése szinte napról napra érzékelhetőbbé vált. A Vatikán keleti politikájában ugyanakkor Lengyelország éppen az egyház befolyásánál fogva volt a legfontosabb láncszem. Moszkvának számolnia kellett azzal, hogy „Lengyelország az egyetlen szocialista ország, ahol az egyház viszonylag szabadon működhet, s a gyakorlatban valósulhat meg a Vatikán stratégiai vonala a kelet-európai országokkal kapcsolatban”. Tegyük hozzá, hogy ehhez II. János Pál nagy nemzetközi tekintélye, politikai magatartásának nemzetközi elismertsége is hozzájárult.

Az 1980–81-es lengyelországi krízis elsősorban abban különbözött az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovák folyamatoktól, hogy alulról szerveződő társadalmi kezdeményezés volt. Egy villámgyorsan kialakuló társadalmi mozgalom, amely gyorsan megszervezte magát az állam élén álló párttal szemben. Míg 1956-ban, 1968-ban a reformfolyamatok a pártból indultak ki, bár igen gyorsan széles társadalmi támogatást szereztek, addig Lengyelországban 1980-ra az ütőképesen megszerveződő és együttműködő ellenzéki értelmiség és munkásság kényszerítette engedményekre a pártot.

De mit akart a Szolidaritás?

1980. augusztus 16-ról 17-re virradó éjjel 21 sztrájkoló üzem képviselői létrehozták az Üzemközi Sztrájkbizottságot (MKS), s elfogadták a nemzetközi hírre szert tevő 21 pontot. „A sztrájkbizottság megszervezése, az üzemek közötti horizontális struktúrák megteremtése, az MKS létrehozása alapjaiban zilálta szét a »szovjet típusú«” államszocialista rendszer vertikális, úgynevezett »demokratikus centralista« felépítését Lengyelországban – mutat rá a szerző. – A Szolidaritás tizenhat hónapos történetében a munkás-önigazgatás megvalósítására tett javaslat volt a legjelentősebb kísérlet minden szempontból. Egyrészt ez a koncepció

hordozta magában a forradalmi mozzanatot, az államszocialista társadalmi, politikai és gazdasági rendszer teljes megváltoztatására irányuló erőt.” Bár voltak viták, nézeteltérések, a munkásság döntő többsége támogatta ezt a koncepciót, amely a pluralizmus, a társadalmi élet demokratikus szabályainak tiszteletben tartására épült. Elképzelésük szerint a nemzetgazdaság alapvető szervezeti egysége a társadalmisított vállalat, amivel az államszocialista rendszer legalapvetőbb pillérét döntötték volna ki. Ezek az elképzelések erősen korlátozták volna az állam és benne a párt szerepét a gazdasági döntésekben. Sőt, mint arra a szerző felhívja a figyelmet: „Magában rejtette a lehetőséget, hogy a szabad választások eredményeként nem a párt kezében lesz a hatalom. Az egész tervet egyértelműen a párt és a nomenklatura elv szerinti kiválasztódása ellen irányult. Túllépve a hagyományos szakszervezeti követeléseken, meg akarta változtatni az állam egész működési mechanizmusát.”

A Szolidaritás – mint azt a könyvben felvázolt folyamatok is jelzik – néhány rövid hét alatt olyan jelentős társadalmi mozgalommá fejlődött, hogy sokáig sem a párt, sem a Szovjetunió nem kockáztatta meg a fegyveres fellépést. A rövidesen tízmillió tagot számláló szervezet, amelybe párttagok tömegei is bekapcsolódtak, az okkupációs sztrájk, a szolidaritássztrájk szinte az egész dolgozó társadalmat (beleértve a diákságot, a parasztság jelentős tömegeit) maga mögé állította. Bizonyos mértékig bénította a tömegmozgalommal szembeni erőszakos fellépést a nyugati társadalmak körében kiváltott hatalmas érdeklődés és főként a nyugati szocialista és kommunista tömegszervezetek erkölcsi-anyagi támogatása is.

Mitrovits Miklós igen érdekes és izgalmas könyvében kezdettől fogva arra keresi a választ, hogy volt-e veszélye a Szovjetunió katonai beavatkozásának 1980–81-ben? Mennyiben felelős Jaruzelski és a LEMP korabeli vezetése a rendkívüli állapotok bevezetéséért? Ezekről a kérdésekről, úgy vélem, még nagyon sokat fog vitatkozni a történettudomány. Arra, hogy a lengyel pártvezetés körében kezdettől fogva felmerült egy katonai beavatkozás lehetősége, több dokumentum is utal. Többek között Rakowski is nyilvánosan elismerte a későbbiekben, hogy a KB páncélszekrényében ott volt ennek a kész tervzete. Vajon ez mennyire volt kidolgozott, és mi szerepelt benne?

A remény hónapjai... olvasása közben izgalmas utalásokat találunk azokra az összefüggésekre, amelyek országaink demokratikus mozgalmi, reformkísérletei kölcsönhatását, kibontakozását befolyásolták. Vonatkozik ez az 1956-os magyar forradalomra is, bár annak vérbefojtása talán még nem járt olyan világos tanulságokkal, mint az 1968-as csehszlovákiai események, amelyek megrázó következtetésekre készítettek a

szovjet vezetést. Fel kellett ismerniük, hogy a társadalom ellenállását csak igen komoly nehézségek árán lehet katonai erővel felszámolni. „E tapasztalatok 1968 után alapvetően meghatározták a Szovjetunió és Kelet-Közép-Európa viszonyát, jelentősen befolyásolták a szovjet vezetést abban, hogy lehetőség szerint többé ne kerüljön sor egy ilyen katonai intervencióra” – írja a szerző. Ami 1968-at illeti, a katonai intervenciónak komoly gazdasági következményei is voltak, amelyek komolyan befolyásolták a kelet-európai fejlődést.

Lengyelország méretei, geopolitikai helyzete (az NDK és a Szovjetunió közötti kapcsolat) és nem utolsósorban a szovjet katonai beavatkozás esetén várható lengyel reakció kétségtelenül alapos meggondolásra készítette a szovjet vezetőket. Befolyással voltak erre a szocialista tábor országai is, elsősorban az NDK és Kádárék is, akik saját országaik esetleges újabb válságától féltek, és veszélyben látták a nyugat felé történő, főként gazdasági közeledést is. Ugyanakkor megpróbálták elszigetelni országaikat, korlátozták az útlevél-kibocsátást, a politikai kapcsolatokat. Kezdetben a lengyel vezetés számára nem volt idegen a szovjet katonai beavatkozás, Gierek első megnyilatkozásai legalábbis ezt látszottak alátámasztani. De ez nem talált igazán támogatásra a lengyel vezetés nagy részénél és főként a szovjet politikusok körében. A Szovjetunió kezdettől fogva azt akarta elérni, hogy a lengyelek a saját katonai erejükkel vessenek véget ennek a veszélyes tömegmozgalomnak.

A könyv legizgalmasabb és legtanulságosabb részei azok a fejezetek, amelyek a szovjet magatartás okait, valamint a szovjet nyomásgyakorlást elemzik és mutatják be dokumentumok segítségével. Ugyanakkor Mitrovits hangsúlyozza mind a szovjetek, mind a lengyel pártvezetés felelősségét. „A jelenleg hozzáférhető óriási mennyiségű dokumentum és a visszaemlékezések összevetése alapján nem kétséges, hogy a hadiállapot bevezetése Lengyelországban nem a Szovjetunió, illetve a Varsói Szerződés fegyveres erőinek esetleges katonai intervencióját előzte meg. A hadiállapot ebben az értelemben nem preventív akció volt a lengyel politikai és katonai vezetés részéről. A hadiállapot a lengyel és szovjet vezetés közös akaratából valósult meg. Lengyel részről ez teljes mértékű lojalitást jelentett a Kreml akaratával, amelyet nevezhetünk kollaborációnak is. A szovjet fél oldaláról pedig szüntelen és határozott nyomásgyakorlást figyelhetünk meg. Jaruzelski és társai az államszocialista berendezkedést meg akarták őrizni, fenn akarták tartani, de lépésük egyúttal teljes mértékben megfelelt Moszkva akaratának is, melyet – elsősorban gazdasági – nyomásgyakorlással értek el.”

Szokolay Katalin